

prof. dr. sc. **Livia Kardum**

Fakultet političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb

AUSTRO-UGARSKO-NJEMAČKI ODNOSI I ULTIMATUM SRBIJI 1914. GODINE*

Savezništvo Austro-Ugarske Monarhije i Njemačkoga Carstva bilo je definirano odredbama Trojnoga saveza ili saveza Centralnih sila, koji je kao klasični obrambeni savez određivao da zemlje potpisnice imaju obvezu pomoći ako je jedna od njih žrtva neizazvanoga napada. U savezu je uz Austro-Ugarsku i Njemačku bila i Kraljevina Italija, ali se smatralo da je ona nakon potpisivanja sporazuma s Francuskom oko prava na Tripolitaniju nepouzdan saveznik, jednom nogom u Trojnom savezu, a drugom u Trojnom sporazumu. Čvrstina Centralnih sila zbog toga se zasnivala na savezništvu Beča i Berlina, a taj je blok zbog veličine i teritorijalne povezanosti bio strateški i geopolitički u povoljnijem položaju od suparničke Antante. No, usprkos tome, nije se nipošto radilo o monolitnom bloku s jedinstvenim političkim ciljevima. Njemačka se nakon ujedinjenja pokušala afirmirati kao svjetska velesila i voditi *die Weltpolitik*, a austro-ugarska politika ograničila se na aktivnosti u neposrednom susjedstvu. Pritom su i jedna i druga izazivale krize koje su u konačnici rezultirale izbijanjem rata svjetskih razmjera.

Austro-ugarsko-njemačko savezništvo može se okarakterizirati više kao sudbinsko nego kao interesno. Njemačka se rukovodila u potpunosti vlastitim interesima kada je izazvala dvije marokanske krize, a Austro-Ugarska je samo kao članica »europskoga koncerta« sudjelovala na konferenciji u Algecirasu kojom je okončana Prva marokanska kriza i bila je jedina velika sila koja je poduprla Njemačku. I u europskoj politici Njemačka je vodila glavnu riječ, ali na Balkanu je njemački veleposlanik u Londonu Karl Max von Lichnowsky smatrao Austro-Ugarsku prirodnim suparnikom Njemačke.

* Zbog važnosti obrađivane teme ovom je prilikom objavljena izgovorena verzija izlaganja održanog 15. listopada 2014. na znanstvenom skupu *1914. – prva godina rata u Trojnoj Kraljevini i Austro-Ugarskoj Monarhiji*. O tome je autorica pisala u više navrata, a posebice detaljno u knjigama: *Europska diplomacija i Prvi svjetski rat*, Zagreb 2006. i *Suton stare Europe – europska diplomacija i Prvi svjetski rat*, Zagreb 2009.

Potvrda za tu tvrdnju nije nedostajalo. Austro-Ugarska je izazvala aneksijsku krizu, a nije vodila računa o tome da bi aneksija mogla ugroziti dobre njemačko-turske odnose. Zbog toga je njemački *Kaiser* odlučio poduprijeti aneksiju Bosne i Hercegovine i pomoći izgladiti spor s Osmanskim Carstvom tek kada se stvorila perspektiva razbijanja francusko-britansko-ruskoga zbliženja.

Balkanski ratovi pružaju daljnje primjere o neusklađenosti njemačke i austrijske politike. Nakon srpske pobjede kod Kumanova austro-ugarski ministar vanjskih poslova Leopold grof Berchtold morao se pomiriti s činjenicom da će to rezultirati i srpskim teritorijalnim proširenjem, ali je svakako namjeravao spriječiti da Srbija dobije luku na Jadranu. Njemačka u tom pogledu nije odmah dala bezrezervnu potporu svojoj saveznicu, smatrajući da srpska luka u sjevernoj Albaniji ne bi ugrozila austro-ugarski prestiž. Tek kada je srpska vojska stvarno izbila na Jadran, njemački car promijenio je mišljenje i uvjeravao prijestolonasljednika Franju Ferdinanda da može potpuno računati na potporu Njemačke ako se zbog obrane austro-ugarskoga prestiža bude morala obračunati sa Srbijom.

U Drugom balkanskom ratu Srbija je pobijedila Bugarsku kod Bregalnice i osigurala teritorijalno proširenje na jugoistočni dio Vardarske Makedonije, čime se Austro-Ugarska našla u delikatnoj situaciji jer nije smjela dopustiti takvo povećanje Srbije. Zbog toga je Berchtold obavijestio njemačkoga veleposlanika Heinricha von Tschirschkog da ozbiljno razmišlja o vojnoj intervenciji protiv Srbije. No u Berlinu ni taj put nisu baš imali razumijevanja za austro-ugarske probleme. Njemački *Kaiser* smatrao je da je Beč već zaštitio svoje interese kada Srbiji nije dodijeljen Drač, a njemački državni tajnik za vanjske poslove Gottlieb von Jagow čak je smatrao da se situacija na Balkanu odvija više nego povoljno za Austro-Ugarsku, jer se raspao savez između Srbije i Bugarske. Osim toga, one su ratom, bez obzira na pobjednika, toliko oslabljene da će trebati još mnogo godina za oporavak, a time je na dulji rok eliminiran i ruski utjecaj na Balkanu. Međutim događaji se nisu odvijali kako su to predviđali u Berlinu, pa je njemačka politika ipak bila prisiljena na politiku potpore Austro-Ugarskoj. S obzirom na to da se Srbija usprkos Bukureštanskom miru i odlukama Londonske konferencije nije povlačila iz Albanije, Njemačka je odlučila poduprijeti Austro-Ugarsku u njezinu nastojanju da očuva autonomiju Albanije. Car Wilhelm vrlo je jasno rekao austro-ugarskom načelniku Glavnoga stožera Franzu Conradu von Hötzendorfu da se moraju poduzeti oštre mjere protiv Srbije i da se Austro-Ugarska može u potpunosti osloniti na pomoć Njemačke. Njemački je car prilikom državnoga posjeta Beču 26. listopada 1913. još jasnije

ponovio svoju odlučnost da će ubuduće bezuvjetno pomoći Austro-Ugarskoj u obračunu s neposlušnom Srbijom.

Balkan je nakon balkanskih ratova bio isprepleten osjećajima straha i osvete i kao takav idealno područje za izbijanje krize i za aktiviranje lanca međusavezničkih obveza. Upravo su se tu u svoj svojoj suprotnosti sukobila dva državotvorna sustava: s jedne strane načelo nacionalne države otjelovljeno u obliku mlade Kraljevine Srbije, koja želi okupiti svoje sunarodnjake u okrilje matice zemlje, i s druge strane načelo stare višenacionalne imperijalne monarhije Austro-Ugarske. Neodgovarajuće riješeno nacionalno pitanje u Austro-Ugarskoj bilo je tempirana bomba razorne moći, pogotovo kada se u neposrednom susjedstvu nalazila država kakva je bila Srbija, netom razbuktanoga nacionalnog zanosa nakon dva uspješna balkanska rata, koja su joj donijela znatno teritorijalno proširenje, veliki politički ugled i privlačnu moć među Južnim Slavenima unutar austro-ugarskih granica. Mnogi, pa i najviši austro-ugarski politički krugovi bili su itekako svjesni opasnosti koje su iz toga proizlazile. Prijestolonasljednik Franjo Ferdinand smatrao je da se problem nacionalnosti može odmah riješiti ako se austro-ugarskim Slavenima omogući pravedna, dobra i sigurna egzistencija. Zato je za njega težište krize austro-ugarskoga identiteta bilo ponajprije na unutarnjopolitičkom planu, a tek u drugoj fazi na vanjskopoličkom.

Međutim nakon balkanskih ratova i dolaskom radikala na vlast u Srbiji velikosrpsstvo se uzdignulo u vodeću političku ideju, a ujedinjenje svih Srba s maticom zemljom značilo je da Srbija ima aspiracije prema teritoriju Austro-Ugarske koji naseljavaju Srbi. Taj antagonizam Austro-Ugarske i Srbije u Beču se smatrao trajnim i nepremostivim, jer je velikosrpska ideja, čija je realizacija trebala, uz ostalo, osigurati Srbiji nužan izlaz na more, postala nacionalni ideal cijeloga srpskog naroda, a pretpostavljala je pobjedonosni sukob s Austro-Ugarskom u bliskoj budućnosti. Ta je činjenica bila to opasnija što je iza malene Srbije stajao snažan val panslavističkoga raspoloženja u Rusiji koji je utjecao na službenu rusku politiku čak i kada nisu u pitanju bili vitalni ruski interesi. Zbog toga je cilj austro-ugarske politike bio ograničiti teritorijalno povećanje Srbije stvaranjem takva rasporeda snaga na Balkanu koji će onemogućiti velikosrpske planove i stvoriti Dvojnoj Monarhiji prirodna saveznika koji će biti protuteža povećanoj Srbiji. Tu je ulogu trebala preuzeti Bugarska, poražena i ponižena nakon Drugoga balkanskog rata, pa je trebalo svakako spriječiti njezino ponovno približavanje Rusiji. To nije bilo lako postići, jer je Bugarska imala zategnute odnose sa susjednom Rumunjskom, a Njemačka je upravo preko Rumunjske, Grčke i Osmanskoga Carstva gradila svoju politiku *Drang nach Osten*.

S obzirom na to da je glavni kreator te politike bio sam njemački car, austro-ugarska diplomacija imala je vrlo težak zadatak uvjeriti njemačku stranu da je usklađena politika na Balkanu u interesu objiju strana kao i samoga Trojnog saveza.

No to nije bio jedini razlog zbog kojega su se čuli disonantni tonovi u međusavezničkim odnosima Njemačke i Austro-Ugarske. Naime, Balkan je uoči izbijanja Prvoga svjetskog rata postao poprište njihova žestokoga ekonomsko-trgovinskog rivalstva, pri čemu je Njemačka nezaustavljivo istiskivala Austro-Ugarsku iz svih balkanskih država. Takva politika Berlina izazivala je gnjev u Beču, ali boljega saveznika od Njemačke Austro-Ugarska nije imala. Uskoro će to shvatiti i Berlin, kada će njemačku imperijalističko-ekonomsku ekspanziju na tom istom Balkanu i na Bliskom istoku zaustaviti Antanta. Potkraj Drugoga balkanskog rata, koji je ne samo vojno nego i financijski iscrpio sve sudionike, borba velesila za interesne sfere na tom području poprimila je vrlo konkretan oblik financijskih pozajmica balkanskim državama i Osmanskom Carstvu. Njemačka u tome nije mogla držati korak s punom francuskom državnom blagajnom, posebno specijaliziranom za pozajmice takve vrste. Tako je već ujesen 1913. Njemačka izgubila svoj investicijama desetljećima izgrađivan položaj u Rumunjskoj, Grčkoj, Srbiji i Osmanskom Carstvu. Jedina država na Balkanu koja je preostala utjecaju Centralnih sila bila je poražena Bugarska i Njemačka se, iako nevoljko, morala suočiti s tom činjenicom na koju je već prije neuspješno upozoravao Berchtold. Porazna spoznaja o slabosti vlastite kreditne sposobnosti kao i moguće političke posljedice jače su djelovale na Berlin od svih argumenata Beča, koji se i sam počeo obraćati za pomoć zapadnom kapitalu. Zbog toga je njemački car morao promijeniti svoju politiku oslonca na Rumunjsku i Grčku i obećati pomoć Austro-Ugarskoj u budućem sukobu sa Srbijom, jer je to bio jedini način da se spasi austro-ugarsko-njemačko savezništvo, a i sam Trojni savez.

Tako se činilo da je naposljetku ipak uspostavljeno savezničko jedinstvo, jer je Austro-Ugarska napokon mogla računati na potporu Berlina, a Berlin je, čini se, shvatio da su austro-ugarski interesi i interesi Njemačke na Balkanu. Ali težište austro-ugarske balkanske politike bilo je na egzistencijalnom očuvanju Monarhije, a Njemačka je tu politiku podupirala (uz sve razumijevanje austro-ugarskih problema) ponajprije kao sredstvo razbijanja njemačkoga okruženja koje je sada postalo očito i na ovim prostorima. No to još uvijek nije značilo da je pala odluka o upotrebi sile, iako su vojni krugovi i Njemačke i Austro-Ugarske zagovarali preventivni rat uvjereni da vrijeme radi protiv Centralnih sila. Međutim ni *Kaiser* ni Franjo Ferdinand nisu bili

skloni upotrebi sile, nego su smatrali da svakako treba pridobiti Rumunjsku jamstvom njezina teritorijalnoga integriteta prema Bugarskoj i obećanjima političke i ekonomske preferencije na štetu Srbije.

Odmah nakon vijesti o atentatu u Sarajevu započele su užurbane konzultacije u bečkom političkom vrhu. Conrad von Hötzendorf zastupao je stanovište da treba istoga trenutka vojno intervenirati protiv Srbije, dok je odnos snaga još relativno povoljan za Monarhiju. Berchtold je bio znatno suzdržaniji, smatrajući da bi prethodno trebalo osigurati potporu Njemačke, pripremiti javno mišljenje za taj korak i pričekati rezultate istrage o atentatu. Ugarski predsjednik vlade István grof Tisza, najjača politička ličnost Austro-Ugarske, bio je još suzdržaniji i smatrao je da se prije konačne odluke moraju ispuniti dva preduvjeta: dobiti čvrst dokaz o krivnji Srbije i osigurati barem čvrstu potporu Njemačke i Bugarske. S njim se složio i car. Opreznost nije bila naodmet jer je njemački veleposlanik u Beču Tschirschky u skladu s dotadašnjom njemačkom politikom upozorio Berchtolda da se čuva nepromišljenih poteza. No njemački *Kaiser* smatrao je da su ubojstvom Franje Ferdinanda stvorene nove okolnosti koje zahtijevaju brzu i energičnu akciju, pa Njemačka ne smije Austro-Ugarsku u tome sputavati. *Kaiser* je to i oficijelno potvrdio šefu kabineta u bečkom Ministarstvu vanjskih poslova grofu Alexanderu Hoyosu, koji je u posebnoj misiji došao u Berlin 5. srpnja 1914., i savjetovao ga da se ne odugovlači s akcijom protiv Srbije, jer Rusija još nije spremna za rat, a ako se u to ipak upusti, Njemačka je spremna suočiti se s njom. Osim toga, car je obećao da će poraditi na tome da i Rumunjska zauzme korektno držanje. Bez obzira na tako energičan stav, *Kaiser* i njegov generalštab nisu vjerovali da će njemačka vojna pomoć stvarno biti potrebna, nego da će strah od njemačke vojne sile omogućiti da se Austro-Ugarska obračuna sa Srbijom bez izazivanja širega vojnog sukoba.

Zbog toga je njemačka diplomacija dobila zadatak uvjeriti zapadne saveznice, ponajprije Veliku Britaniju, kojoj su kontinentalni problemi bili daleki, u opravdanost austro-ugarskih namjera i delikatnost položaja Njemačke s obzirom na savezničke obveze prema Dvojnoj Monarhiji. I dok su međusavezničke obveze uznemirile i Rusiju, Francusku i Veliku Britaniju, u Beču je zahvaljujući njemačkoj potpori prevladala ona politička struja koja je bila za radikalno rješenje srpskoga problema. Njemačka je prije svega željela jakoga i pouzdanoga saveznika, a Austro-Ugarska bi povratila svoju vitalnost radikalnim i uspješnim obračunom sa Srbijom, što bi s obzirom na trenutačni odnos snaga u Europi moglo proći bez izbijanja općega ratnog sukoba, smatrali su u Berlinu.

U Beču je Tisza zastupao stanovište da rat u tom trenutku nije neizbježan, jer Austro-Ugarska može i unutarnjom reorganizacijom riješiti probleme u Bosni, a diplomatskim porazom i poniženjem Srbije poboljšati svoj položaj na Balkanu. Predlagao je da se Srbiji najprije postave određeni zahtjevi, a ultimatum tek kada ih ona ne ispuni. A ako bi vojna intervencija ipak bila neizbježna, nikako se ne bi smjelo težiti potpunom uništenju Srbije, jer to Rusija ne bi dopustila, nego samo njezinu smanjenju. S tim da Tisza nikada ne bi dopustio da Monarhija anektira dio srpskoga teritorija, pri čemu nije krio da je iznimno zabrinut zbog antimadžarskoga raspoloženja u susjednoj Rumunjskoj, koja bi u slučaju rata napala ugarsku Sedmogradsku.

Zbog Tiszina autoriteta odlučeno je da uvjeti budu iznimno teški, ali takvi da se iz njih ne bi vidjele očite namjere Austro-Ugarske da budu neprihvatljivi, čime bi se izgubila pravna osnova za objavu rata. Tiszini suvremenici, a i kasniji politički analitičari, smatrali su da je upravo odugovlačenje rješavanja srpskoga pitanja smanjilo mogućnost za mirno rješavanje spora jer je nepovratno proigran efekt međunarodnoga ogorčenja, iznenađenja i sveopće osude gnjusnoga zločina.

Tromost i neodlučnost austro-ugarskih političkih vrhova nije se sviđala Njemačkoj, koja je preko svojega veleposlanika u Beču gotovo svakodnevno upozoravala austro-ugarsku stranu na to što se od nje očekuje i da u Berlinu neće biti razumijevanja za eventualnu propuštenu dobru priliku. Tek nakon sveobuhvatnih konzultacija s carem moglo se konačno pristupiti izradi ultimatumu. Načelnik ureda austro-ugarskoga Ministarstva vanjskih poslova Alexander von Musulin dobio je zadatak da izradi osnovni koncept ultimatumu, a odjelni savjetnik Friedrich von Wiesner trebao je sakupiti dokazni materijal o velikosrpskom pokretu, prijeko potreban za izradu liste zahtjeva Srbiji, i predočiti ga u obliku memoranduma. Wiesner je u tome bio iznimno marljiv i savjestan. Sakupljao je materijale u vezi sa samim procesom protiv atentatora ne samo u Beču nego i u Trstu, Zagrebu, Zadru i Sarajevu. Taj sakupljački dio trajao je od 11. do 14. srpnja 1914., ali sam memorandum mogao je biti dogotovljen tek 24. srpnja. Zbog toga se Berchtold nije dao požurivati od njemačkoga veleposlanika u Beču, tvrdeći da se svakako mora pričekati Wiesnerov izvještaj, tek nakon čega će se moći pristupiti konačnoj redakciji teksta ultimatumu. Osim toga, svi su se složili da se ultimatum nikako ne smije uručiti tijekom službenoga posjeta Petrogradu francuskoga predsjednika republike Raymonda Poincaréa, nego tek nakon njegova povratka u Francusku, da bi se onemogućile konzultacije francusko-ruskoga političkog vrha.

No ono što je Wiesner 13. srpnja javljao iz Sarajeva nije se više moglo uklopiti u gotovo definitivno zacrtan plan austro-ugarske diplomacije. On je

izričito tvrdio da sakupljeni vojni i civilni dokumenti ne pružaju baš nikakve indicije za tvrdnju o poticanju antiaustro-ugarske propagande srpske vlade. Jedino što se uz oskudnu argumentaciju moglo tvrditi jest da je srpska vlada tolerirala takvu propagandu nekih srpskih udruženja, ali da ne postoje nikakvi dokazi, čak ni indicije, da je srpska vlada bila upoznata s atentatom ili s njegovom pripremom kao ni nabavom oružja. Dapače, obavještavao je Wiesner, ima mnogo više činjenica koje govore potpuno suprotno, odnosno isključuju takvu aktivnost srpske vlade. Međutim ništa više nije moglo promijeniti zacrtani plan Berchtolda i austro-ugarske vanjske politike, jer je problem bio u eliminiranju Srbije kao faktora prijetnje i opasnosti za Austro-Ugarsku, a ne u njezinu kažnjavanju ako joj se dokaže krivnja. Zbog toga je Berchtold prije no što je primio Wiesnerov izvještaj potvrdio njemačkom veleposlaniku da se slaže s njemačkim stavom da rezultate istrage iz Sarajeva ne treba objaviti zasebno, nego utopiti u sklopu prikaza težnji srpske politike i njezinih posljedica, iz čega je vidljivo da se već unaprijed znalo što će se i na koji način iskoristiti iz Wiesnerova izvještaja.

Konačno se 19. srpnja sastalo u Beču zajedničko Ministarsko vijeće da bi se odobrio završni tekst ultimatumu za Srbiju. Tisza nije ni tada propustio upozoriti svoje kolege da ugarska vlada inzistira i uvjetuje svoj pristanak na ultimatum zajedničkom izjavom Ministarskoga vijeća da Austro-Ugarska ne vodi osvajački rat i da ne namjerava pripojiti Srbiju. S tim, inzistirao je Tisza, treba već na samom početku ratnih sukoba upoznati europske velesile da bi se poboljšao međunarodni položaj Dvojne Monarhije s obzirom na činjenicu da Rusija mora intervenirati ako prijete uništenje Srbije. To, dakako, nije isključivalo mogućnost određenih graničnih korektura, kao i ustupanje većega dijela srpskoga teritorija susjednim državama, pa je Tiszin prijedlog i zahtjev bio jednoglasno prihvaćen. Ton, sadržaj i forma ultimatumu bili su pažljivo odmjereni, jer se svakako htio izbjeći dojam da je unaprijed neprihvatljiv. Međutim, ako ga Srbija ipak prihvati, a ta je mogućnost unatoč svemu postojala, trebao je pružiti sigurno jamstvo da srpske podrivačke aktivnosti protiv Austro-Ugarske više neće biti moguće. Berchtold nije bio siguran je li u tome uspio, pa je do samoga trenutka predaje ultimatumu 23. srpnja 1914. u 17 odnosno 18 sati ostavio mogućnost određenih korektura konačnoga teksta note.

Franjo Josip I. potpuno se složio s tekstom note, smatrajući da su osobito oštre točke 5 i 6, koje su govorile da Srbija mora pristati da austro-ugarski organi sudjeluju u suzbijanju srpskih subverzivnih pokreta uperenih protiv teritorijalnoga integriteta Dvojne Monarhije kao i u podizanju optužnica protiv sudionika urote koji prebivaju na teritoriju Srbije.

Gotovo istodobno kada je ultimatum poprimio svoj konačni oblik, u *Norddeutsche Allgemeine Zeitungu* osvanula je kratka, ali znakovita bilješka koju je sročio Jagow osobno. U bilješci je jasno dao na znanje da Njemačka podupire austro-ugarsku politiku razjašnjavanja svojih odnosa sa Srbijom i nada se da će pravodobno popuštanje Srbije spriječiti razvoj ozbiljne krize, a u interesu je europskoga mira da razmimoilaženje Austro-Ugarske i Srbije ostane lokalnoga karaktera. Bilo je to prvo njemačko javno zauzimanje stava prema austro-ugarsko-srpskoj krizi. Njemačka je očekivala sukob, ali je željela da bude lokalan jer se inače ne bi mogao sačuvati mir u Europi. Ta diplomatska formulacija sadržavala je prikrivenu, ali jasnu prijetnju da svatko tko se umiješa u austro-ugarsko-srpski spor mora računati na sukob s Njemačkom.

Premda su Beč i Berlin nastojali da kriza sa Srbijom izbije nakon odlaska francuskoga predsjednika Poincaréa iz Petrograda, čini se da u tome ipak nisu uspjeli. Na primanju u čast diplomatskoga kora 21. srpnja Poincaré je, doduše, austro-ugarskom veleposlaniku Frigyesu Szapáryju izrazio svoje duboko žaljenje zbog događaja u Sarajevu, ali je daljnja konverzacija protekla u netaktičnom, pa čak i prijetećem tonu, tvrdio je Szapáry. Poincaré je zastupao stajalište da jedna vlada može snositi odgovornost samo za vlastite postupke, a ne za čin nekoga pojedinca, osim ako se takvo što ne želi iskoristiti kao povod za obračun. Ako bi to bio slučaj sa Srbijom, Austro-Ugarska je morala znati, upozoravao je Poincaré, da Srbija ima prijatelje i da bi mogla nastati za mir opasna situacija. Gotovo s istom argumentacijom branio je srpsku vladu i ruski ministar vanjskih poslova Sergej Sazonov.

Kako se sve veća zabrinutost osjećala i u Parizu i u Londonu, Jagow je preko austro-ugarskoga veleposlanika u Berlinu Lászla Szögyény-Maricha pooštrio pritisak na Beč da se odmah razjasne odnosi s Italijom i da joj se odobre kompenzacije s obzirom na to da će Talijani sam poraz Srbije i neizbježno proširenje utjecaja Austro-Ugarske smatrati ugrožavanjem vlastitoga položaja. Za Njemačku, koja to nije morala plaćati vlastitim teritorijem, nijedna cijena nije bila previsoka za očuvanje Italije i Trojnoga saveza. Zbog toga je Berchtold uvjeravao njemačku stranu da i on razmišlja u tom pravcu, ali je istovremeno dao upute austro-ugarskom veleposlaniku u Rimu barunu von Mereyu neka uvjeri Talijane da ne postoje ni uvjeti ni razlozi za kompenzacije i da apelira na njihovu savezničku lojalnost. No, bez obzira na postojeće savezničke obveze, niti je Beč vjerovao Rimu niti Rim Beču. Zato je Berchtoldova sljedeća uputa bila da se talijanskoga ministra vanjskih poslova Antonina Castella di San Giuliana po mogućnosti osobno obavijesti o austro-ugarskom ultimatumu, ali tek na sam dan njegova

uručenja Beogradu, i to tek poslijepodne, da tu informaciju Talijani ne bi već istoga dana proslijedili Petrogradu. Berchtoldova sumnja u talijansku lojalnost bila je potpuno opravdana jer je već 23. srpnja navečer savjetnik talijanskoga veleposlanstva u Petrogradu požurio obavijestiti rusku stranu o upravo uručenom austro-ugarskom ultimatumu Srbiji. Tom informacijom čak je pretekao ruska saveznička veleposlanstva Francuske i Velike Britanije, koja o tome još nisu bila informirana.

Srpska je diplomacija pokušala uvjeriti i Beč i Berlin da će učiniti sve da spriječi svaku djelatnost na svojem teritoriju koja bi ugrožavala mir i sigurnost Austro-Ugarske. Zbog toga će prihvatiti sve austro-ugarske zahtjeve osim onih koji ugrožavaju čast i nezavisnost Srbije. I predsjednik vlade Nikola Pašić i regent Aleksandar bili su svjesni da Srbiji u tom trenutku ne odgovara obračun sa znatno nadmoćnijim neprijateljem. Međutim situacija u Srbiji govorila je suprotno. U Beogradu je vladalo opasno raspoloženje razdražljivosti i samopouzdanja. U predizbornoj kampanji koja je upravo bila u tijeku sve političke ličnosti i sve političke stranke bez iznimke su se nadmetale u napadima i vrijeđanju Austro-Ugarske i njezina monarha jer je to bio najsigurniji način za vlastitu političku promociju. Nijedna stranka nije htjela biti osumnjičena za popustljivost prema Austro-Ugarskoj jer u tom slučaju ne bi imala nikakve izgleda da dođe na vlast. Austro-Ugarska je, naravno, iskoristila povoljan trenutak i austro-ugarski veleposlanik Wladimir Giesl von Gieslingen predao je 23. srpnja u 18 sati notu ministru financija Lazi Pačuu, jer Pašić zbog predizborne kampanje nije bio u Beogradu. Paču je zbog toga pokušao produžiti rok za odgovor, ali Giesl je uzvratilo da s obzirom na veličinu Srbije i na to da postoje telefon, telegraf i željeznica ne bi trebalo biti teško stupiti u kontakt s Pašićem.

Ultimatum je u Europi odjeknuo kao bomba. Odmah je bila uspostavljena vruća veza između Beograda i Petrograda, od kojega je zatražena zaštita. Time je započelo sudbonosno aktiviranje prijateljskih i savezničkih obveza. Srpski odgovor na austro-ugarski ultimatum bio je, doduše, spretno sročeni i popustljiv do krajnjih granica, ali ne u cijelosti, jer u suprotnom Srbija ne bi mogla sačuvati status potpuno suverene države. To je prema planu trebalo značiti da će Austro-Ugarska morati slomiti Srbiju vojno, što nije bilo moguće bez miješanja sa strane. Rusija nije mogla uskratiti pomoć Srbiji, pa onda ni Austro-Ugarska nije mogla ostati sama u sukobu bez pomoći Njemačke. Francuska i Velika Britanija taj put nisu mogle uskratiti pomoć Rusiji, pa je Europu, a poslije i veliki dio svijeta, zahvatio bespoštedni četverogodišnji ratni sukob s dalekosežnim i dugoročnim političkim posljedicama.

Lovro Galić, dipl. ing.
Zagreb

SPREMNOST AUSTRO-UGARSKE MONARHIJE ZA RAT EUROPSKIH RAZMJERA

*Stvarni uzroci svjetskoga rata**

Prije nego što se pozabavim glavnom temom – austro-ugarskom nespremnošću za rat – u kratkom uvodu osvrnuo bih se na opću političku situaciju na početku 20. stoljeća. Nakon završetka Drugoga burskog rata, anglosaska imperijalistička tajna elita¹ odlučila je da treba uništiti Njemačku. Razlog je bio taj što je nakon njezina ujedinjenja zahvaljujući naglom industrijskom, znanstvenom i društvenom napretku počeo veliki i stalno rastući izvoz inovativnih, kvalitetnih i ekonomičnih industrijskih proizvoda. Time, kao i sve brojnijom trgovačkom mornaricom, istiskivala je Veliku Britaniju s mnogih tradicionalnih tržišta, posebice u Južnoj Americi, srednjoj i istočnoj Europi, pa čak i u nekim britanskim dominionima. Pobjedom nad Francuskom 1870./1871. Njemačka je postala glavna kontinentalna velesila. Sve je to shvaćeno kao izravna prijetnja britanskoj svjetskoj hegemoniji. No Njemačka je uz nekoliko svojih kolonija u Africi, ekonomski i strateški relativno nebitnih, pokazivala interes i za Srednji (današnji Irak i Arapski poluotok)

* Ovom prilikom objavljena je skraćena verzija rada pisanog u nešto slobodnijoj formi i tablica brojčanoga stanja vojnih snaga zaraćenih strana prezentirana prilikom izlaganja na znanstvenom skupu. Zbog ograničenoga prostora, koji ovaj tip zbornika nužno nameće, nije bilo moguće objaviti integralnu verziju teksta od nekoliko desetaka kartica i otprilike isto toliko kartica priloga te opsežnu bibliografiju. Umjesto toga objavljujemo ovu provokativno napisanu verziju viđenja spremnosti Austro-Ugarske za rat svjetskih razmjera i nadamo se da će promišljanje o napisanom potaknuti nova istraživanja ove intrigantne teme (op. ur.).

¹ Anglosasku imperijalističku tajnu elitu okupio je i organizirao Cecil Rhodes, nakon njegove smrti vodstvo je preuzeo lord Milner, a financiranje lord Nathaniel Rothschild i Alfred Beit. Organizacija je poznata pod nazivom »vitezovi okrugloga stola«, a danas postoji pod drugim imenom, ali s jednakim ciljevima. O tome više vidi u: Gerry Docherty i Jim Macgregor, *Hidden History : the Secret Origins of the First World War*, Edinburgh - London 2014.; Sean McMeekin, *The Russian Origins of the First World War*, Cambridge 2011.; Jörn Leonhard, *Die Büchse der Pandora : Geschichte des Ersten Weltkrieges*, München 2014.; Carroll Quigley, *The Anglo-American Establishment : From Rhodes to Cliveden*, New York 1981.

i Daleki istok (Kiautschou, pacifičke otočne skupine), a počela je ubrzano graditi suvremenu, dobro opremljenu i uvježbanu ratnu mornaricu, što je protumačeno kao izravni izazov britanskoj pomorskoj supremaciji.

Za uništenje Njemačke bio je međutim potreban rat europskih razmjera. Britanija ni izdaleka nije imala dovoljno vlastitih vojnih snaga. Bez vojne obveze, zakonski uvedene tek 1916.,² njezina mala mirnodopska vojska jedva bi bila dovoljna za suzbijanje neke hipotetske njemačke invazije britanskih otoka. Znači, trebalo je pronaći i pridobiti dovoljno jake kontinentalne saveznike čiji bi građani bili spremni umirati za britanske interese. Osim toga, trebalo je Njemačku dovesti u situaciju da ona započne rat, jer se jedino tako moglo pridobiti britansko javno mišljenje, sve članove vlade i većinu u oba doma parlamenta za ulazak Britanskoga Carstva u rat. Raspoloženje stanovništva bilo je naime izrazito antiratno, no na njega se moglo djelovati upornim medijskim propagandnim lažima, metodom koju je upravo tajna elita u Velikoj Britaniji razvila do savršenstva (monopol Northcliffeova tiska na »istinu«) i u ratu ju koristila kao najopasnije oružje.

Tajna elita odlučila je početi s obrađivanjem tradicionalnoga britanskoga višestoljetnog protivnika: Francuske, iako se s njom krajem 19. stoljeća našla na rubu rata zbog kolonijalnoga sukoba u Sudanu (Fashoda). U tajnim razgovorima najprije je Francuzima priznato pravo koloniziranja do tada slobodnoga i nezavisnoga Maroka. Zatim su uklonjeni sporovi oko francuske flote: ona će djelovati isključivo u Sredozemlju, a Velika Britanija preuzet će obranu francuskih atlantskih obala od neprijatelja, a to su mogli biti jedino Nijemci. I tako je 1904. nastala *Entente cordiale*. Do 1905. britanski su visoki vojni dužnosnici (iz »Komiteta za obranu imperija«) bez znanja vlade i parlamenta s francuskim generalštabom ugovorili britansku vojnu pomoć u obliku ekspedicijskoga korpusa sa 6 pješačkih i 1 konjaničkom divizijom za slučaj da Njemačka napadne Francusku. A ta je Francuska, u skladu s duhom revanšizma, već od kraja 19. stoljeća imala i ugovor o savezništvu s carskom Rusijom, prema kojem bi ova automatski stupila u rat protiv Njemačke ako dođe do rata između Njemačke i Francuske.

Polovinom prve dekade 20. stoljeća Rusija nije baš izgledala kao velesila nakon strašnoga poraza u ratu protiv Japana 1905. i, našavši se na rubu revolucije, trebala je vremena da se oporavi, no uz masivnu francusku financijsku pomoć (kredite) brzo se oporavljala i rapidno povećavala svoju vojnu silu. Ona je, doduše, kvalitetom i opremom zaostajala za njemačkom, ali u krajnjoj konzekvenciji samo su brojevi bili odlučujući, a Rusija je imala dva

² Do tada se radilo o dobrovoljačkoj vojsci koju je tek trebalo okupiti, uvježbati i opremiti.

i pol puta više stanovnika nego Njemačka. I Rusija je u nedavnoj prošlosti imala vrlo ozbiljne sukobe interesa s Velikom Britanijom zbog razgraničenja interesnih sfera u Iranu i Afganistanu, a i Japan je bio britanski saveznik. No za veliki cilj, uništenje Njemačke, takve sitnice nisu bile važne. Rusija će, smatrali su, ionako doći na red nakon Njemačke. Široki slojevi francuskoga i britanskoga pučanstva imali su negativan stav prema autokratskom režimu u Rusiji u odnosu na demokraciju u obje spomenute zemlje, ali tko je još uopće pitao građane tko im je simpatičan, a tko antipatičan. I tako je i Rusija 1907. primljena u savez *Entente cordiale*. Međutim glavni cilj (zapravo opsesija) Rusije – osvajanje Carigrada i morskih tjesnaca i izlaz njezine ratne mornarice u Sredozemlje – bio je suprotan ciljevima Antante i trebalo ga je svakako onemogućiti. U tom okviru treba gledati i na propali anglo-francuski desant na Galipolju 1915. da bi se spriječilo sudjelovanje Rusije u raspodjeli stečajne mase Osmanskoga Carstva. Ni o ruskom panslavizmu ne treba imati iluzija; balkanski (i ostali) Slaveni trebali su joj samo kao topovsko meso za ostvarenje glavnoga cilja. Kada su se Bugari u Prvom balkanskom ratu pokazali kao preopasni i presamostalni jer su bili pred osvajanjem Carigrada, odbačeni su i na njihovo mjesto došle su Rumunjska i Srbija. Član tajne elite, kralj Edward VII. uzaludno je pokušavao nagovoriti Franju Josipa I. i Franju Ferdinanda da napuste Trojni savez, čime je i Austro-Ugarska automatski dospjela na »listu za odstrel«. Bila je prepuštena kao lovina Rusiji i njezinim balkanskim vazalima.

Najveći problem tajne elite bio je kako Njemačku natjerati na agresivno ponašanje (odnosno da ona najavi i započne rat). Dva pokušaja s Marokom (Prva i Druga marokanska kriza) propala su jer se car Wilhelm³ odupro marcijalnom rješenju (ratu s Francuskom), a propao je i pokušaj s Drugim balkanskim ratom, kada je Njemačka primirila Austro-Ugarsku dajući joj na znanje da se za nekoliko balkanskih razbojnika ne isplati riskirati život nijednoga pruskog grenadira. Iako je tada sve bilo spremno za rat sa Srbijom, Austro-Ugarska se morala zadovoljiti osnivanjem nezavisne Albanije. Koncilijantnom rješenju pripomoglo je i to da zapravo nitko Srbiju nije htio vidjeti na Jadranu, jer je bilo jasno da bi to bila ruska enklava na Sredozemlju. Od preostalih rješenja ostala su dva: osuditi i napasti Njemačku zbog potpomaganja ustanka Iraca⁴ protiv ulsterskih unionista, a Njemačka je zaista kriomice prodavala oružje jednoj i drugoj strani, ili navesti Srbiju da učini nešto na što Austro-Ugarska može odgovoriti jedino ratom, čime

³ Car Wilhelm inače nije patio od suvišne inteligencije i samokontrole.

⁴ Irci su se pripremali za borbu za vlastitu nezavisnost ili barem veliku autonomiju (*Home Rule*).

će se u rat uvući i Njemačku. To bi bio dovoljan razlog da prorade oba suprotna saveza. Često se pisalo da je prodor Nijemaca kroz službeno neutralnu Belgiju presudno utjecao na ulazak Velike Britanije u rat, no danas je poznato da ni Britanija nije poštovala tu neutralnost: nakon tajnih dogovora belgijskoga i britanskoga vladara, britanski generalštab potajno je 1906. (kao i prije s francuskim generalštabom) bez znanja vlade i parlamenta s Belgijancima dogovorio iskrcavanje britanskoga ekspedicijskog korpusa u belgijskim lukama i njegov transport do njemačke granice, što je značilo da su u kolovozu 1914. Nijemci samo prestigli Engleze, a Belgija je *de facto* bila članica Antante. Da je europski rat bio precizno planiran i koordiniran vidi se i iz redoslijeda mobilizacija: u Rusiji, Francuskoj, Britaniji i Belgiji počelo se potajno mobilizirati (kao i u Srbiji) već od 25. srpnja. Da ništa ne bi »pošlo po zlu«, 31. srpnja u Parizu je ubijen socijalistički prvak i poznati pacifist Jean Jaurès, koji je pripremao antiratne demonstracije.

U okviru Trojnoga saveza, Moltke mlađi i Conrad dogovarali su (ali nika-da protokolom fiksirali) strategiju za slučaj ruskoga napada na Njemačku: u istočnoj bi Prusiji, prema Schlieffen-Moltkeovu planu, ostala samo jedna slaba armija, a napredovanje Rusa iz ruske Poljske prema zapadu trebala je prije svega zaustaviti austro-ugarska vojska i ustrajati u obrani sve dok sa zapada ne stignu veće njemačke snage. Znači da se od Austro-Ugarske očekivalo da u slučaju europskoga rata mora barem na neko vrijeme preuzeti teret obrane na istoku, pokrivajući ne samo granice Galicije i Bukovine nego i dio njemačke istočne granice.

Kada danas sagledavamo sve te povijesne činjenice, ne možemo se dovoljno načuditi njemačkoj gluposti. Saznavši za rusku opću mobilizaciju, Njemačka je i sama mobilizirala, ali i najavila rat Rusiji, iako je mogla mobilizirati i bez najave rata pričekati da Rusi i/ili Francuzi naprave prvi potez, jer bi onda oni bili agresori, a Njemačka bi se samo branila, pa Britanija ne bi imala toliko traženi alibi za ulazak u rat. Zašto je trebalo Rusiji najaviti rat? To pitanje vrijedi i za Njemačku i za Austro-Ugarsku, jer su tako barem prividno preuzele na sebe krivnju za svjetski rat. Vlastita mobilizacija mogla je biti odziv na protivničku mobilizaciju, no bez nužne najave rata, ali generali su bili uvjereni da mobilizaciju mora neposredno slijediti ratno stanje jer bi inače nastao kaos. Tako dolazimo do središnjega pitanja: zašto Austro-Ugarska 1914. nije raspolagala nužno potrebnim obrambenim snagama?

No nije samo Austro-Ugarska bila nespripremljena za rat. I u Njemačkoj su se parlament, pa čak i ministar rata na famoznom Ratnom vijeću oduprli Ludendorffovu memorandumu iz 1912., kojim se tražilo da se godišnjim regrutnim kontingentom obuhvati i preostalih 30 % sposobnih, ali do tada

neregrutiranih obveznika. Od tih bi se trupa moglo formirati barem još 15-ak divizija, koje su onda u kolovozu 1914. itekako nedostajale. Razlozi odbijanja nisu bili financijski, jer se iz tekućih prihoda države kao i pomoću dugoročnih kredita pokrivenih državnim obveznicama moglo pokriti troškove realizacije Ludendorffova programa u iznosu od 4,9 milijardi maraka u 5 godina. Prema onome što se danas zna, krivnja nije bila samo u škrtosti *Reichstaga* i vlade, jer se čak i generalštab odupirao daljnjem »razvodnjavanju«, odnosno povećanju broja pripadnika nižih klasa u redovima vojske, i »deprofesionalizaciji« časničkoga kadra rezervnim časnicima građanskoga podrijetla. Jer novaca je, kao i u Austro-Ugarskoj, bilo dovoljno: primjerice za gradnju jake ratne mornarice čija uporaba nije bila posve jasna, jer bi za nadmoć nad dva puta jačom britanskom ratnom mornaricom bila potrebna ne samo brojna flota nego i brojna uporišta po svijetu potrebna za dopunu goriva, streljiva i hrane, a njih Njemačka praktički uopće nije imala. Ali zato nije bilo nikakva plana za suzbijanje očekivane britanske pomorske blokade, jer se inače ne bi gradili skupi bojni brodovi nego podmornice. I tako su i Njemačka i Austro-Ugarska nesvjesno postupale »u korist vlastite štete«, idući na ruku planovima tajne elite, zanemarujući vlastite oružane snage i nalazeći se u trajnoj diplomatskoj defenzivi i samozavaravanju. Instrukcije Apisu za sarajevsko umorstvo dali su, doduše, Hartvig i Artamonov u Beogradu po uputi iz Petrograda, ali ideja je nastala u krugu tajne elite u Velikoj Britaniji i do Petrograda (Sazonova) stigla je preko vjernoga agenta tajne elite i nepomirljivoga neprijatelja Austro-Ugarske Aleksandra Izvoljskog u Parizu.

Za shvaćanje položaja i statusa Austro-Ugarske u Europi treba na početku podsjetiti na to da je po površini bila na drugom mjestu (iza europske Rusije), po broju stanovnika na trećem mjestu (ispred je bila Njemačka), pa je već i samo zbog tih pokazatelja, a ne samo 500-godišnje povijesti, imala pravo na status velike sile, ali i obveze koje iz toga proizlaze.

Rusi su odsudno pomogli Franji Josipu I. još kao samodršcu da se obračuna s mađarskom košutovskom secesijom 1849., a on im je bez ikakve iminentne nužde tijekom Krimskoga rata okrenuo leđa. Do nekakve važnije promjene u odnosu na Rusiju došlo je tek 1873. sporazumom triju careva u Schönbrunn, onda i 1881. savezom triju careva, a približavanje Rusije i Austro-Ugarske unatoč Bismarckovim naporima definitivno je propalo tijekom bugarske krize 1885./1886. i prešlo u otvoreno rivalstvo na Balkanu, koje je malo ublaženo tek 1897. dogovorom iz Sankt Peterburga o očuvanju *statusa quo* na tom području. Primirje je trajalo desetak godina, dok je Rusija ionako bila nespremna za radikalne poteze nakon izgubljenoga

rata s Japanom. Dolaskom Aehrenthala na mjesto ministra vanjskih poslova situacija se pogoršala, taj put konačno. S jedne strane, u Rusiji je Balkan (odnosno slobodni prolaz kroz Bospor) nakon dalekoistočnoga debakla dobio prioritet, a u Bosni i Hercegovini (okupiranoj 1878.) srpski su iredentisti (zbog Kállayeve i Buriánove benevolencije) pripremali ustanak za priključenje Srbiji, pa je Austro-Ugarska morala pristupiti aneksiji bez obzira na Mladotursku revoluciju ili se povući s Balkana. Tadašnji ruski ministar vanjskih poslova Izvoljski pristao je na aneksiju, ali je zauzvrat tražio aktivnu potporu pri rješavanju bosporskoga pitanja. Aehrenthal je aneksiju proveo hitno (5. listopada 1908.), bez potrebne prethodne diplomatske ofenzive i lobiranja za ruski plan, pa je Izvoljski ostao praznih ruku i još k tome kompromitiran pred Srbijancima. Nakon toga su se i Srbija i Rusija nepovratno našle u taboru zakletih protivnika Monarhije. Dogodilo se upravo ono što je Bismarck svim silama htio spriječiti, barem kada je u pitanju Rusija. Treba imati na umu da je Velika Britanija bila nepremostiva prepreka za otvaranje Bospora i Dardanela za rusku ratnu flotu, pa je jasno da ni eventualna maksimalna Aehrenthalova benevolencija prema Izvoljskom ne bi ništa pomogla u ostvarenju ruske opsesije izlazom na »toplo more«. Svojom bezobzirnom politikom Aehrenthal je bitno pridonio izolaciji Austro-Ugarske među europskim velikim silama i povećao ovisnost o Njemačkoj. Iako hazarder, nije prihvatio Conradove razumne ideje za preventivni rat protiv jasno profiliranih nepomirljivih protivnika: Srbije i Italije, iako su šanse za uspjeh tada bile neponovljivo dobre zbog opće nespremnosti velikih sila za rat i nespremnosti Rusije za rat u korist Srbije. Rat je, pa makar samo lokalni, bio »u zraku« i na njega je trebalo biti spreman.

Promašena unutarnja i vanjska politika Monarhije bila je logična posljedica »istočnoga grijeha« predzadnjega Habsburgovca: Austro-ugarske nagodbe iz 1867., na koju su ga prisilili supruga, koja je jako voljela Mađare, i slaboumni ministar vanjskih poslova Beust. Uz podjelu koja se faktički svodila tek na realnu uniju, a i nju su Mađari htjeli što prije pretvoriti u personalnu uniju, nije bilo moguće koncipirati nikakvu suvislu zajedničku vanjsku politiku s pozitivnim ciljevima. Posljedice fatalno pogrešne unutarnje politike u obje polovice zajedničke države dovele su do međusobnoga antagoniziranja pojedinih nacionalnih skupina i, što je bilo još gore, do sve agresivnijega ponašanja susjednih država čije su sunacionalne manjine u Austro-Ugarskoj bile izložene jačim ili slabijim asimilativnim pritiscima, posebno u Translajtaniji. No treba odmah naglasiti da i eventualno rješenje međunacionalnih problema ne bi bilo od presudne važnosti za osuvremenjivanje i pojačavanje vojske, koje je prije svega ovisilo o promašenoj vanjskoj

politici Monarhije i opstrukcijama obaju parlamenata i vlada, koji su na oružane sile gledali kao na nepotrebni luksuz i trošak.

Indikator »istrošenosti« Monarhije bio je gotovo potpuni nedostatak ekspanzionističkih ciljeva. Neki autori misle da iskazuju kompliment miroljubivosti Austro-Ugarskoj na samrtni konstatirajući da je ona bila »teritorijalno zasićena« i nije imala nikakvih pretenzija na tuđe teritorije. Ne shvaćaju da time *post festum* potpisuju smrtnu osudu njezinoj vitalnosti i sposobnosti preživljavanja. Najambiciozniji austro-ugarski planovi odnosili su se na gradnju željezničke pruge od Bosne i Hercegovine preko Sandžaka do Carigrada i Soluna te stvaranje tržišta za svoje proizvode u Albaniji, Grčkoj i Crnoj Gori. Jesu li to gospodarski i politički ciljevi države s 50 milijuna stanovnika, s progresivnom industrijalizacijom i strateškim prometnim položajem u srednjoj i istočnoj Europi? U isto vrijeme, Njemačka je planirala i započela izgradnju pruge za Bagdad. Govorimo o 20. stoljeću, stoljeću imperijalizma, ekspanzije trgovine, dominacije nad područjima s prirodnim resursima i transportnim putovima. Velika država kao Austro-Ugarska morala je imati ekspanzionističke ciljeve, jer bi inače i bez svjetskoga rata izgubila svoju ulogu i ugled te spala na razinu drugorazredne sile. Takvih ciljeva međutim nije bilo.

Kakvo je stanje bilo s razvijenim europskim zemljama te Sjedinjenim Američkim Državama i Japanom u prvoj dekadi 20. stoljeća? Velika Britanija zagospodarila je Egiptom (zbog Sueskoga kanala) i Sudanom, gdje je zbog Fashode umalo došlo do rata s Francuskom. Italija, zemlja koja nije riješila ni svoje osnovne socijalne probleme, prigrabila je Somaliju i Eritreju i da nije doživjela užasan poraz kraj Adu, zagospodarila bi i Etiopijom, zemljom prastare kršćanske kulture (uklapanje će morati pričekati *Ducea*).

Ne usuđujući se sukobiti s Francuskom zbog Tunisa i Nice, Italija se morala zadovoljiti dijelovima Osmanskoga Carstva: Tripolitanijom, Fezanom i Cirenaikom. Francuska je utjehu za Sudan potražila u suverenoj državi Maroku. Velika Britanija i Rusija gazile su jedna drugoj po prstima u Perziji i Afganistanu, a Japan se bacio na osvajanje Koreje i Mandžurije, sukobivši se s Rusijom. Sjedinjene Američke Države u Karibima su otele Španjolskoj zadnje kolonije: Kubu i Portoriko, a za svaki slučaj i Filipine, istovremeno namećući ostatku svijeta Monroeovu doktrinu. Rasprodaja Konga bila je u tijeku, a Njemačka se kao zadnja pridošlica u Afriku morala zadovoljiti pacifičkim otočjem i Tsingtauom u Kini. Velika Britanija je zbog zlata i dijamanta civiliziranim Nizozemcima (Burima), a ne divljim Zuluima, dugim i krvavim ratom otela Državu Transvaal-Oranje (današnja središnja Južna Afrika).

Interesenti su se najavljivali za Arktik i Antarktiku. O španjolskim, portugalskim i belgijskim kolonijama ne možemo ovom prilikom. A onda je 1911. dobar primjer Italije, uz ruski blagoslov i poticaj, inspirirao i malobalkanske imperijalizme na otimačinu zadnjih osmanskih posjeda u Europi samo da bi se u Drugom balkanskom ratu i međusobno poklali zbog raspodjele plijena. Na sve to »napredna i demokratska« Europa gledala je posve nezainteresirano. Njezina jedina briga bila je kako spriječiti jačanje Njemačke.

A Austro-Ugarska? Ona nije mogla dobiti ni Zemlju Franje Josipa, arktičku otočnu skupinu koju su 1873. otkrili Austrijanci Payer i Weyprecht, jer ju je prisvojila Rusija. I tako je Austro-Ugarska bila jedina europska velesila koja nije imala nikakvih ekspanzijskih ciljeva ni ambicija. Ona je, doduše, odlukom Berlinskoga kongresa okupirala Bosnu i Hercegovinu, no nju je u 30 godina zakonite okupacije izvukla iz srednjega vijeka i dovela na prag europske kulture i civilizacije. Za razliku od kolonijalnih sila, Austro-Ugarska je u civilizatorski rad uložila golema sredstva, a praktički ništa nije dobila zauzvrat. Utemeljeni su prvi industrijski pogoni, izgrađena je kakva-takva prometna mreža, uvedeno obvezatno osnovno školstvo, ustanovljen Zemaljski muzej, pravosuđe i zemaljska uprava dovedeni su na nekakvu europsku razinu, no pokazalo se da je mnogo lakše okupirati i slomiti lokalne pobune nego promijeniti mentalitet ljudi i osposobiti ih da vladaju sami sobom kao u ostalim austro-ugarskim pokrajinama. Austro-Ugarska je imala potpuno pravo anektirati Bosnu i Hercegovinu i oružanom silom zatrti svaki pokušaj osporavanja toga prava. Godine 1909., kada je za to bilo vrijeme, prilika je propuštena radi očuvanja mira i *statusa quo*. Pa i tada su na površinu izbili sukobi između obje polovice Monarhije: kome će, i kako (državno-pravno), pripasti nova pokrajina. I taj će sukob biti riješen tek propašću Monarhije.

Ako je uopće potreban još kakav dokaz za faktično državno rasulo, onda su to carine i uvezno-izvozne kvote između obje polovice Carstva. Pravo je čudo da je moneta bila zajednička, ali je mađarska oligarhija uporno tražila i razdvajanje austro-ugarske državne banke. Za rješenje logističkih problema tijekom rata fatalnom se pokazala Željeznička pragmatika, jer su se u zemljama Krune sv. Stjepana pruge gradile isključivo u interesu mađarskoga velekapitala i trgovine, tako da se tranzit robe iz Cislajtanije maksimalno oteža. Zbog toga je broj i kapacitet transkarpatskih pruga bio potpuno nedovoljan za brzu mobilizaciju i koncentraciju snaga, a Zagreb nije smio biti povezan sa Splitom da taj grad u austrijskoj Dalmaciji ne bi postao izvozna luka za mađarske proizvode. Znamo i kako su se Mađari odupirali povezivanju Bosne i Hercegovine s mrežom željeznica u Hrvatskoj i Slavoniji da se izvoz ne bi odvijao preko Gruža. Pruga od Zagreba prema

Beogradu, dakle poprečno na mađarske vitalne pravce u smjeru sjever-jug, sagrađena je relativno vrlo kasno.

Rezimirajući, može se sa sigurnošću ustvrditi da glavni uzrok propasti Dunavske Monarhije leži u totalnoj nesposobnosti i pomanjkanju futurističkih vizija posljednje 3-4 generacije Habsburgovaca te u Nagodbi koju je s mađarskom oligarhijom sklopio predzadnji od njih. Nije problem samo u tome što nikada nije uveden nekakav jedinstveni funkcionirajući parlamentarni sustav za cijelu državu, a carstvo pretvoreno u ustavnu konfederaciju. Uz sposobnoga vladara čak je i autokratski sustav mogao biti uspješan ako bi svi podanici bili jednaki pred zakonom, a vladar za savjetnike i egzekutivu odabrao nestranačke i nestaleške stručnjake s visokim osobnim integritetom i iskazao im potpuno povjerenje. Postojali su i vrlo realistični planovi za transformaciju Monarhije u jedinstvenu federalnu državu s jedinstvenim parlamentom i vladom.⁵

Austro-Ugarska je već krajem 19. stoljeća bila poput bolesnika s terminalnom bolešću. Dualizam se u sve većoj mjeri pretvarao u za život nesposobni anakronizam. Do nužnih reformi koje bi možda mogle dovesti do ozdravljenja moglo je doći samo na poticaj i uz maksimalni angažman vladara, a jedini za to potencijalno sposoban Habsburgovac ubijen je u Sarajevu. Time je, a ne četverogodišnjim ratom, zapravo potpisana smrtovnica Monarhije.

U postojećoj situaciji bilo je teško zamisliti stvaranje i održanje savezništava sa susjednim državama. A pritom su Austro-Ugarskoj nužno trebali i drugi saveznici, a ne samo tradicionalni saveznik Njemačka. Saveznici su joj trebali prije svega zbog introvertirane vanjske politike. Jedini ciljevi, ako ih se uopće tako može nazvati, bili su konzerviranje postojećega neprihvatljivoga unutaršnjeg stanja i/ili apsolutno nužne reforme kakve je namjeravao provesti Franjo Ferdinand. Reforme su mogle biti postignute samo uz vanjski mir, a njega se moglo održati samo uz uvjet da se lešinare koji su okruživali »bolesnika na Dunavu« (Srbija, Crna Gora, Italija, Rumunjska i Rusija) drži u šahu s mogućim saveznicima: osim Njemačke, prije svega Bugarskom i Turskom, eventualno i Grčkom. No čak i uz dobre saveznike, i cilj konzerviranja i transformaciju države moglo se postići samo uz vlastite respektabilne oružane snage (u skladu s načelom *Si vis pacem*,

⁵ Karl Renner, *Grundlagen und Entwicklungsziele der Österreichisch-Ungarischen Monarchie*, Beč - Leipzig 1906.; Aurel Constantin Popovici, *Die Vereinigten Staaten von Groß-Österreich : Politische Studien zur Lösung der nationalen Fragen und Staatsrechtlichen Krisen in Österreich-Ungarn*, Leipzig 1906.

*para bellum*⁶), a upravo se na tom području trajni »hladni rat« vladajućih struktura obiju polovica države odrazio na najgori mogući način: svjesnim slabljenjem obrambene moći države.

Dok je Franjo Josip uglavnom apstinirao od sudjelovanja u aktivnoj politici i »samozatajno« se ograničio na protokolarnе dužnosti te na kombiniranje boja, pruga i dugmadi na uniformama svih rodova oružanih snaga, Franjo Ferdinand pripremao se za aktivnu ulogu u kreiranju vanjske i unutarnje politike. O tome svjedoče paralelne vojne i civilne institucije u Belvedereu. No i on je bio zagovornik miroljubive koegzistencije, ne zbog lošega iskustva kao Franjo Josip, nego jer mu je za planirane reforme nužno trebao vanjski mir. Iz objavljenih podataka vidi se da je nadvojvoda-prijestolonasljednik bio jako zainteresiran za popravljjanje odnosa s Rusijom i čak spreman sâm poći u Petrograd, ali na ruskoj strani više nije bilo interesa. Najkasnije od aneksijske krize, a zapravo već od 1907., Rusija je napravila sudbonosni zaokret prema anglo-francuskoj Antanti, iako je to bio čisti antinjemачki utilitarni savez pod vodstvom Velike Britanije.

Iako nominalno kreator vanjske politike, Franjo Josip nije se upletao u vanjskopolitičke eksperimente svojih ministara. Treba naglasiti da on kao vladar državno-pravno nije bio odgovoran, odnosno nije mogao snositi odgovornost (engl. *sovereign immunity*) za vanjsku politiku. Odgovorna osoba, prema ustavu, bio je ministar vanjskih poslova. Glavne smjernice unutarnje i vanjske politike donosile su se na sjednicama Ministarskoga vijeća, koje su činila tri zajednička ministra i oba premijera te ekspert za određenu problematiku. Sjednici je predsjedao ministar vanjskih poslova, koji je bio zadužen za vanjskopolitičke poteze nakon što bi pribavio formalnu carevu suglasnost. No na vanjsku politiku Monarhije u 10 predratnih godina mnogo je veći utjecaj od cara faktički imala mađarska vlada, odnosno njezin ministar-predsjednik. Tisza i njegovi prethodnici imali su glavnu riječ u imenovanju ministra vanjskih poslova, a vanjska politika mogla je biti samo ona koja je išla u prilog vitalnim mađarskim interesima. Zbog toga je i sukob s Rumunjskom postao neizbježan bez obzira na dinastičke veze i obzire.

Aehrenthalov nasljednik Berchtold bio je, kao dugogodišnji veleposlanik u Petrogradu, dobar poznavatelj Rusije, ali se nije odlikovao ni energijom ni inicijativnošću. Suočen s krizom nakon sarajevskoga umorstva, gubio se u birokratskim sitnicama umjesto da je bez čekanja prvih rezultata istrage u Sarajevu započeo diplomatsku ofenzivu i iskoristio šok koji je zavladao u Europi, posebno u Velikoj Britaniji, ali dijelom i u samoj Rusiji, i odmah

⁶ Latinska izreka *Si vis pacem, para bellum* znači: Ako želiš mir, pripremaj se za rat (op. ur.).

krenuo u vojnu intervenciju te okupirao dio Srbije kao zalog za ispunjenje opravdanih austro-ugarskih zahtjeva. Iz danas poznate dokumentacije (iz ruskih izvora) vidi se da je ruska vlada još 24. srpnja Srbiji savjetovala da »ako misli da se ne može sama obraniti od vojne invazije, ne pruža otpor, nego izjavi da popušta pred silom i svoju sudbinu prepušta prosudbi velikih sila«. Ali već dan poslije, nakon jutarnjega Krunskog vijeća na kojem je zaključeno da će se ići u rat, Rusija je brzojavila Srbiji da odbije najvažnije zahtjeve iz oročene note jer ju Rusija neće ostaviti na cjedilu.

No, i bez toga znanja, postupak austro-ugarskih vlasti i političara bio je kaotičan i sulud. Car je otišao u Bad Ischl kao da se ništa nije dogodilo. Na sastancima Ministarskoga vijeća gubilo se tjedne nagovaranjem Tisze na akciju protiv Srbije i beskrajno se raspravljalo o tome što učiniti ako Srbija ne pristane na uvjete iz oročene note. Nikome nije palo na pamet preventivno proglasiti mobilizaciju (za ratni slučaj »B«) ili barem »alarmno stanje« (iminentna ratna opasnost), flotom blokirati Crnu Goru, rasporediti relativno kompletni XV. i XVI. korpus uzduž granica Srbije i Crne Gore te poduzeti sve ostalo što se normalno čini u izvanrednim uvjetima. Strogo se pazilo na uhodane ili propisane zakonske procedure, beznačajne formalnosti. Propušteno je propagandno obrađivanje masa i promidžba u neutralnom inozemstvu, a o postupku prema žrtvama umorstva da i ne govorimo. Trijumfirali su svi (brojni) protivnici pokojnoga Franje Ferdinanda, a najviše Mađari, i zapravo se mogao steći dojam da su svi mjerodavni faktori bili sretni što su se Srbijanci pobrinuli za promjenu u redu nasljeđivanja. Postavlja se pitanje: čemu onda uopće tražiti marcijalno rješenje?

Vojni zakon po kojem su se određivali godišnji regrutni kontingenti za Zajedničku vojsku i oba domobranstva, kao i financiranje infrastrukture (naoružanja, stalnih utvrda, logistike, flote i sličnoga), ažurirao se svakih 10 godina zajedno s obnovom Nagodbe. Ionako mizeran, vojni se budžet od 1878. do 1914. nije ni udvostručio, iako je stanovništvo Monarhije naraslo za više od 40 %. U isto su vrijeme ruski, britanski i francuski vojni budžet (već od samoga početka mnogo veći) povećani 3 puta, a njemački čak 5 puta.

U procjeni potencijalnih ratnih protivnika Monarhije treba sagledati i povijesnu dimenziju starosti i uzroka antagonizama i pritom razmotriti što je i kako činila službena državna politika da smanji koeficijent rizika izbivanja oružanoga sukoba. Intransigentno miroljubiva vanjska politika, koliko god joj u nekakvu utopijskom kontekstu morali iskazati poštovanje, nikako nije odgovarala ulozi velesile i neprijatelji koji su okruživali Monarhiju svaki su akt miroljubivosti promatrali i (opravdano) ocjenjivali kao znak slabosti, samo su još više pojačavali subverziju i druge načine upletanja u unutarnje

prilike Austro-Ugarske. U tom kontekstu treba promatrati i razvoj vojne sile koju je svaki potencijalni protivnik mogao iskoristiti protiv Monarhije u nekakvu oružanom konfliktu. Najvažnije od svega, Austro-Ugarska je, mnogo više nego Njemačka, beznadno zaostajala u trci u naoružavanju koja je upravo tada između europskih velikih sila dosegнула kritični stadij. Samo je Italija bila još zaostaliya. Polazeći od navodno ograničenih gospodarskih i fiskalnih izvora i restrikcija koje je na vojne izdatke nametao dvoparlamentarni sustav, jednostavno više nije bilo nikakve nade da bi se moglo nadoknaditi izgubljeno vrijeme. Austro-Ugarska se tako suočila s izgledima da vodi dugotrajni rat protiv više neprijatelja pod uvjetima beznadne vojne inferiornosti i uz ograničenu kvantitativnu njemačku pomoć.

Oba dominantna politička faktora, car i prijestolonasljednik, bili su uvjereni pacifisti, iako svaki iz svojih razloga. Car zbog žalosnih iskustava ratova 1859. i 1866., a Franjo Ferdinand jer je trebao vanjski mir da bi slomio dualizam. Ministri vanjskih poslova iz predratne epohe, mediokriteti, ponavljali su (kao jeka u špilji) careve pacifističke tirade i napadali načelnika generalštaba Franza Conrada samo zato što je obavljao svoju dužnost i savjetovao ono jedino što profesionalni vojnik na toj funkciji može i mora savjetovati. Da se i ne govori o tome da je upravo Aehrenthal činio sve moguće da onemogući rad vojne obavještajne službe, jer je kao predsjednik Ministarskoga vijeća odbijao odobriti sredstva za njezin rad u inozemstvu,⁷ favorizirajući vlastitu (diplomatsku), za vojničke potrebe potpuno nesposobnu obavještajnu službu. On je anticipirao i antologijsku izjavu kasnijega ministra vanjskih poslova Sjedinjenih Američkih Država Henryja Stimsona: *gentlemen do not read other gentlemen's letters*⁸. U isto su vrijeme Rusija i nominalna saveznica Italija protiv Austro-Ugarske razvile razgranati sustav špijuniranja i subverzije, ali Ministarstvo vanjskih poslova nije dopuštalo nikakve protumjere.

Conrad je u franko-italo-anglo-američkoj literaturi još uvijek prikazivan kao »Mefisto« Franje Josipa i Franje Ferdinanda, kao »apostol preventivnih ratova«. No nijedan od autora nije se upitao kakve bi »svetačke« kvalitete trebalo pripisati njihovim vrhunskim političarima i vojnicima. Jesu li oni možda bili »apostoli mira«, »mučenici pacifizma« (Sazonov, Asquith, Grey, Poincaré, Joffre, Churchill, Cadorna, Clemenceau)?

⁷ *Evidenzbüro* je bio štabna institucija Ministarstva rata, ali najveći dio troškova pokrivalo je Ministarstvo vanjskih poslova. Rusi su bili mnogo velikodušniji. Svi njihovi vojni atašei u Beču špijunirali su u slobodno vrijeme, a Redl je za svoju veleizdaju bio više nego velikodušno nagrađen.

⁸ Izreka *Gentlemen do not read other gentlemen's letters* u slobodnom prijevodu znači: *Gospoda ne čitaju pisma druge gospode* (op. ur.).

Za Austro-Ugarsku se praktički ne može praviti razlika između vanjske i unutarnje politike jer su neraskidivo povezane. Tako njezina politika nije bila rezultat nekakvih htijenja interesnih skupina i elita, nego onoga na što su ih okolnosti prisilile. I dok je za njemački režim i vladajuću elitu rizik koji proizlazi iz vanjske politike bio tek ozbiljan problem, za Austro-Ugarsku je bio od životne opasnosti. Ta stalna erozija državne nezavisnosti i međunarodnoga prestiža ne samo da je ohrabivala disidentske elemente u zemlji da proguraju svoje zahtjeve nego je i slabila povezanost lojalnih i vladajućih elemenata, a istovremeno ohrabivala strane vlade (posebice Rusiju) da potpomažu interno nezadovoljstvo i subverziju unutar Austro-Ugarske, a u slučaju Srbije potiču i akcije terorista u njoj. Time je gotovo svaka austro-ugarska vlada dobila alibi da u međunarodnim krizama ignorira vlastite interese, ili im se čak suprotstavi. Jedan od razloga za takvo nepovoljno stanje i šanse u međunarodnoj igri bio je i loš geopolitički položaj Njemačke i Austro-Ugarske, jer su bile okružene neprijateljima. Taj je položaj u ratu davao samo jednu prednost: manevriranje po unutarnjoj liniji.

Kako je rečeno, Austro-Ugarska se zbog unutarnjih slabosti, ali i nesposobnosti svojih političara, nije uspjela u većoj mjeri uključiti u imperijalističke trendove ostalih europskih sila i – dakako – Sjedinjenih Američkih Država, gdje je snažna industrijalizacija morala biti spojena s intenzivnim, pa i agresivnim, traženjem novih tržišta za industrijske i agrarne proizvode te osiguravanjem izvora sirovina bez kojih daljnji razvoj ne bi bio moguć. A tu je onda bila još i sposobnost uspješnoga suočavanja s konkurencijom.

Nemajući ništa od toga, austro-ugarska vanjska politika vrhunskim je pozitivnim ciljem držala gradnju željezničke pruge do Carigrada i Soluna, s nastavkom preko Anadolije i Mezopotamije sve do Basre, koju je financirala Njemačka, a preko Novopazarskoga sandžaka koji je još 1878. legalno okupirala s mandatom Berlinskoga kongresa. No kada se 1908. odlučila za aneksiju Bosne i Hercegovine, za što je Osmanskom Carstvu platila naknadu od 54 milijuna kruna, napustila je Sandžak, što je bila neoprostiva ludost. Za Sandžak je možda mogla Osmanskom Carstvu platiti još nekoliko milijuna, a zadržala bi strateški važno područje koje je fizički dijelilo Srbiju od Crne Gore, dva nepomirljiva neprijatelja Austro-Ugarske. Ne samo da bi zadržavanje Sandžaka bilo nužan preduvjet za gradnju spomenute željezničke pruge, nego bi najvjerojatnije spriječilo izbijanje balkanskih ratova, pa time i svjetskoga rata. No, za razliku od drugih velikih sila, Austro-Ugarska nije imala nikakve jasne vanjskopolitičke i razvojne vizije, iako je u još većoj mjeri od Njemačke bila okružena i pritajenim i profiliranim neprijateljima.

Interesi Austro-Ugarske na Balkanu dijelom su se čak i sukobljavali s njemačkim trgovačkim interesima, a ne samo s ruskima.

Mnogi su u Austro-Ugarskoj već u prvoj dekadi 20. stoljeća predosjećali i prijetnju iminentnoga gubitka južnih slavenskih pokrajina Monarhije u korist Srbije, ruskoga »trojanskog konja« na Balkanu. Srbija je u Drugom balkanskom ratu znatno povećala svoj teritorij i ugled, izazivajući zabrinutost u vladinim krugovima u Beču i Budimpešti i potičući ih da razmišljaju o preventivnoj vojnoj opciji da bi se spriječilo da Srbija postane pokretač revolta u južnoslavenskim pokrajinama i potpaljivač fitilja pod »balkanskom barutanom«. No sudbina je očito već 1867. odlučila drugačije. *Sapienti sat*.⁹ U međuvremenu su najveći austro-ugarski rivali i neprijatelji Srbija i Crna Gora iz balkanskih ratova izašle jače, samouvjerenije i još neprijateljskije, a Rusija je potpomognuta saveznicima (Francuskom) nastojala konsolidirati svoju dominaciju nad cijelim područjem, proširujući Balkansku ligu koju je otprije sponzorirala i time dovela do balkanskih ratova. Iredentističke i teritorijalne težnje prije ili kasnije došle bi do izražaja, i došle su čim je planuo rat, no na Balkanu nitko osim radikalnih srbijanskih nacionalista i njihovih patrona u srbijanskim vojnim krugovima i ekstremnim panslavenskim krugovima u Rusiji nije želio rat da bi ih ostvario. A i njih je na to privlačila samo inherentna slabost Austro-Ugarske Monarhije. I tako se dogodilo Sarajevo.

Da velike sile iz svojega asortimana reakcija na navodne ili stvarne neprijateljske činove susjeda ne isključuju ni vojnu opciju pokazuju primjeri Sjedinjenih Američkih Država. Tijekom Velikoga rata uspješan recept ponovljen¹⁰ je s brodom *Lusitania*, koji je uz brojne američke državljane prevezio i gomile streljiva i bio legalan cilj za njemačke podmornice, ali odlična izlika za stupanje Sjedinjenih Američkih Država u rat na strani Antante. Isti slučaj zbio se 24 godine poslije: Pearl Harbour, kada nisu poduzeli ništa, iako su znali da se sprema napad na luku, da bi pred svijetom mogli izigravati žrtvu. Velika Britanija nije bila ništa suptilnija u odabiru metoda. Možemo se upitati nije li dokazano planirano i organizirano umorstvo austro-ugarskoga prijestolonasljednika barem jednako težak zločin kao potapanje nekog broda.

⁹ Latinska izreka *Sapienti sat* znači: Pametnom dosta (op. ur.).

¹⁰ Riječ je o potapanju vlastitoga oklopnog krstaša *Maine* u luci Havane da bi Sjedinjene Američke Države dobile povod za rat, kada im se iz jasnih imperijalističkih razloga učinilo zgodnim Španjolskoj oteti posljednje kolonije u Karibima. Tada su optužile Španjolsku da je pod brod stavila minu, ali je kasnija istraga pokazala da je požar izbio u spremnicima za ugljen i da se vatra/eksplozija proširila na komore streljiva, što je dovelo do eksplozije i potonuća broda sa 180 članova posade.

Austro-Ugarska je dakle imala više nego dovoljno moralno opravdanih razloga da vojnom akcijom prevenira agresiju svojih susjeda i da, ako ništa drugo, spriječi aktiviranje neprijateljske koalicije kojoj se nikako, ni uz potpuno sređenu unutarnju situaciju i gospodarski prihvatljiv razvoj vlastitih oružanih snaga, ne bi mogla uspješno oduprijeti. A upravo se to i dogodilo 1914. godine. U tablici 1 donose se neke usporedbe s ostalim europskim velikim državama, a posebno budućim saveznicima i protivnicima. One pokazuju da je Austro-Ugarska relativnom brojnošću i opremljenošću svoje armije bila na zadnjem mjestu i da bi samo uz bezrezervnu njemačku potporu bila u stanju oduprijeti se napadu neke koalicije, ali ni za tu potporu nije postojala vojna konvencija, nego samo osobni dogovori Conrada i Moltkea mlađeg. Pa kao da već i iznimno nisko brojno stanje »prezentnih snaga«

Tablica 1. Usporedba austro-ugarske vojske s vojskama ostalih sudionica rata

Zemlja	Stanovništvo 1914. (milijuna)	Pješake i rezervne divizije	Konjaničke divizije	Brojno stanje kod mobilizacije (milijuna) ^a	Ukupno brojno stanje nakon mobilizacije	Artiljerijskog oružja po diviziji	Napomene	Mogući broj a-u divizija ^c
Njemačka	67,5	87½***	11	2,398	3,8	80	Bez ER div.	64...85
Austro-Ugarska	52,4	48%	11	1,421	2,3	36...42	+5 sam. brdskih brigada	
Ukupno Centralne sile	Oko 120	136	22	3,819	6,1			
Francuska	40**	94 (73)	10	1,867	3,8	76...78		123
Rusija	170	114%	36	3,420	4...5	54...60		
Vel. Britanija	46**	6 ^b	1	0,155	1	76	b = BEF	
Belgija	7,4	6	1	0,117	0,3			
Srbija	4,5	12%* (+ 2)	1	0,33	0,542	ca. 50	2 u formiranju	146
Crna Gora	0,43	(2****)		0,025	0,05			
Ukupno Antanta	Oko 268	235	49	Oko 5,83	9,45... 10,45 ^b			
Italija	36	36	4					52
Rumunjska	8	15 ^c	2				c = 22 do 1916.	

* za Srbiju je računato stanje iz 1913; da je obračunato i kasnije novačenje (uključujući III. poziv i paravojne formacije), Srbija bi 1914. imala i do 20 pj. div.

** za Veliku Britaniju i Francusku vrijedi: bez kolonija BEF = British Expeditionary Forces

*** za Njemačku podaci variraju između 83 i 110 ER = Ersatzreserve

**** Crna Gora nije uzeta u obzir, jer su njene teoretske 2 divizije bile tek za III. liniju samo borbene formacije I. i II. linije, bez etape, pozadinskih službi, pučkog ustanka

^a do kraja 1914. brojno stanje naraslo na 12 milijuna

^b da je mobilizirala isti postotak stanovništva kao navedena referentna država

^c

(mirnodopske vojske) nije bilo dovoljno tragično, za ljetnih mjeseci ročnike se puštalo kući na poljoprivredne radove (kao u lošim vodviljima). Izgovor da povećanje oružanih sila prekomjerno povećava državne izdatke u tako delikatnim vanjskopolitičkim okolnostima nije bio prihvatljiv. No nije se radilo samo o brojnosti (pješačkih divizija) stajaće vojske nego i o načelima njezine primjene.

Čak i uz nakon mnogo muka 1912. prihvaćeni neznatno povećani godišnji regrutni kontingent i odobrena sredstva, »prezentne snage« moglo se u najboljem slučaju održavati na razini od 25 % nominalnoga organskog (ratnog) stanja, a do popunjavanja na formacijske normative i postizanja operativne sposobnosti trebalo je i moglo doći tek djelomičnom ili sveopćom mobilizacijom. Ali kada je netko okružen pritajenim neprijateljima, morao bi trajno imati na raspolaganju i određene interventne snage (5-10 brigada) koje bi bile spremne za akciju odmah, a ne tek nakon mobilizacije. Tako je primjerice Rusija pod oružjem zadržavala i regrute koji su već završili vojni rok. Samo takve snage razmještene uz problematične granice mogle su djelovati repulzivno na »izvoznike« subverzije, insurekcije, ili kao produžena ruka aktivne politike izvesti neke iznenadne prekogranične akcije, stvarajući *fait accompli*, u ovom slučaju recimo okupaciju Beograda kao jamstvo da će se u pregovorima učinkovito suzbiti trajno neprijateljsko rovarjenje Srbije, odnosno pronaći i kazniti planere sarajevskoga umorstva. Conrad je svojevremeno tražio samo da se jedna brigada 7. pješačke divizije u Zemunu dovede na puni ratni sastav, no Tisza je i to kategorično odbio. Treba li uopće podsjećati na povijesno iskustvo da zemlje koje zanemaruju vlastitu obranu zanoseći se pacifističkim floskulama, ili previše se pouzdajući u nekakve obrambene saveze, redovito postaju žrtve manje skrupuloznih susjeda? Treba li podsjećati na to da su Italija i Rumunjska (ova druga tajno) bile članice Trojnoga saveza, a nakon trgovine »tko da više« izdale su dotadašnje saveznike i razvijenih se zastava usred rata pridružile neprijateljskoj koaliciji? O njima više u nastavku teksta.

Za austro-ugarske oružane snage brojnost, kao ni opremljenost, nije bila jedini problem. Jednako težak bio je i problem antikvirane taktike i operativne zamisli koja je u svakom mogućem sukobu jedino rješenje tražila u bezuvjetnoj ofenzivi, iako su iskustva iz nedavnoga Rusko-japanskog rata, kao i teoretska djela kompetentnih, premda ne i »cehovskih« autora jasno pokazivala da obrana može biti mnogo učinkovitiji način vođenja rata. Ne samo u Austro-Ugarskoj, nego nitko nigdje nije bio pripravljen (školovan) za ustrajnu obranu u uvjetima novih razornih i uništavajućih oružja, primjenu dijelom unaprijed pripremljenih poljskih fortifikacija i novu pješačku

taktiku. To će dovesti do strahovitih i nenadoknadivih gubitaka u prvih nekoliko mjeseci ratovanja, ali i do prisilnoga pokopa iluzije o kratkom ratu i suočavanja sa stvarnošću rata dugotrajnoga međusobnog iscrpljivanja, rata tehnike i industrije umjesto rata vojnika te do traženja inovativnih taktičkih rješenja. Za takav rat ni Austro-Ugarska, ali ni Njemačka, nije bila spremna. Austro-ugarska trgovinska bilanca bila je negativna, a većinu najvažnijih sirovina za ratnu industriju uvozilo se u doba mira iz zemalja Antante ili iz prekomorskih zemalja, tada nedostupnih zbog uvedene britanske kontinentalne blokade.

Iznimno visoka emigracija dodatno je smanjivala obrambeni potencijal zemlje, ali državne su vlasti to odbijale uzeti na znanje ili su se čak blagonaklono odnosile prema emigraciji i podupirale ju, umjesto da socijalno ugroženima pomognu sustavnim državnim mjerama da ne bi trebali emigrirati (primjerice ograničenjem zemljišnih veleposjeda, kolonata, cjelovitom agrarnom reformom ili javnim radovima). Ne zaboravimo: emigrirali su bili većinom zdravi muškarci nakon odsluženoga kadrovske roka, dakle rezervisti, koji se najvećim dijelom nikada nisu vratili, barem ne do 1914. godine.

Tu je zatim potpuno ignoriranje značenja političke propagande i kontrapropagande, kojom je trebalo trajno suzbijati talijansku i velikosrpsku iredentističku propagandu ne samo u predratnim godinama nego posebno tijekom rata (češku i jugoslavensku propagandu, panslavizam). Propagandu kao djelotvorno oružje iskorištavala je već i Italija, a o Velikoj Britaniji da i ne govorimo (psihološki rat, Crewe House, lord Northcliffe).

Ostali problemi

I tako je Austro-Ugarska u srpnju 1914. u rat ušla s nedovoljnim snagama, pogrešnom strategijom i taktikom, bez prethodne diplomatske akcije uvjeravanja ostalih velikih sila da se problem sa Srbijom mora hitno riješiti jednom zauvijek, uz samozavaravanje da će Rusija ostati postrani kao 1909. i 1913., bez novih saveznika, bez gospodarskih i ekonomskih priprema za dulji rat. Jasno se pokazala nesposobnost političkih krugova da brzo reagiraju na sarajevsko umorstvo i točno anticipiraju europske reakcije. Suludo odgađanje proglašenja mobilizacije, nepotrebni *lege artis* postupak pri dokazivanju srbijanske krivnje za umorstvo, neodgovorno ponašanje Bilićskoga nakon primitka Jovanovićeva upozorenja da se nešto sprema, kao i nakon umorstva, kada je zaboravio upozoriti kolege ministre na činjenicu da je srbijanska vlada očito unaprijed znala za pripreme, pa su kasniji *lege*

artis postupci u Sarajevu bili manje važni. Tu su i katastrofalni propusti u osiguranju posjeta Franje Ferdinanda Sarajevu, za koje dobar dio odgovornosti snosi upravo Oskar Potiorek. Treba još spomenuti i sistemske uzroke: nepovoljnu željezničku mrežu u Translajtaniji i Bosni i Hercegovini, nesposobnost »željezničkoga biroa« da pravovremeno glavninu sila prebaci na rusko bojište, zakazivanje vojne obavještajne službe u pogledu i Rusije i Srbije i Italije.

Kakvim je oružanim snagama raspolagala Austro-Ugarska nakon opće mobilizacije vidi se iz tablice 1. Fatalne greške počinjene su pri odabiru strategije za napad na Srbiju. Što se tiče tragičnoga odabira Potioreka za zapovjednika svih balkanskih snaga, dovoljno je spomenuti njegova dominantna načela, koja je Günther Kronenbitter opisao ovako: »[...] u najvećoj su mjeri došli do izražaja njegovo vjerovanje da u ratu odlučujuću ulogu ima samo snaga volje, i bezobzirnost vojskovođe pri uporabi trupa kojima raspolaže.«¹¹ Potiorek je potpuno zanemarivao geografske činjenice, logističke aspekte ratovanja i granice prenaprezanja vojnika. Bio je nepristupačan za bilo kakve savjete ili kritike, svoje je fatalne odluke donosio isključivo na temelju raznobojnih pribadača na geografskim kartama bojišta, bez načelnika štaba, bez šefa operativnoga odjela, bez kontakata s podređenim zapovjednicima na terenu. Kao da je pohađao francusku vojnu akademiju. I taj i takav čovjek zamalo je 1907. postao Beckov nasljednik kao šef generalštaba. Car je, doduše, morao popustiti pritisku Franje Ferdinanda i na to mjesto imenovati Conrada, čime je nadvojvoda u Potioreku dobio svojega smrtnog neprijatelja.

No Potiorekova priljubljenost s dvorskim krugovima dovest će do toga da je nakon izgubljene prve kampanje u Srbiji čak bio izuzet iz ovlasti *Armeoberkommande* (AOK)¹² i postao je zapovjednik balkanskih snaga izravno odgovoran caru. I kakvi su bili rezultati? Potiorek je u ljeto/jesen 1914. (prije odlaska 2. armije) raspolagao sa 15½ pješaćkih divizija, 5 samostalnih elitnih brdskih brigada i 1 konjičkom divizijom, što je praktično bila trećina ukupne austro-ugarske vojske. U 3 katastrofalno neuspješne kampanje njegove su bolesne operativne zamisli dovele do više od 274.000 vlastitih gubitaka (mrtvi, ranjeni, zarobljeni), i to bez ikakvih uspjeha. Godinu poslije

¹¹ Günther Kronenbitter, »Krieg im Frieden« : die Führung der k. u. k. Armee und die Großmachtpolitik Österreich-Ungarns 1906-1914 (Studien zur Internationalen Geschichte, sv. 13), München 2003., 521.

¹² Vrhovno zapovjedništvo austro-ugarskih oružanih snaga.

austro-njemačke snage pod vodstvom generalfeldmaršala¹³ Mackensena sa 16 pješćkih divizija prešle su Savu i Dunav kod Beograda i u manje od dva mjeseca slomile srbijanski otpor i stigle do juga stare Srbije uz ukupne gubitke od manje od 30.000 ljudi. Bugari su se pridružili borbama tek u fazi progona preostalih srbijanskih snaga, i to samo u Makedoniji. Pritom treba imati na umu da je još od Beckovih vremena upravo dogmatski vrijedilo pravilo da se u slučaju rata protiv više neprijatelja sve snage moraju usmjeriti na glavno (odlučujuće) bojište, a na svim ostalim provoditi samo nužnu obranu. Conrad je kao novi načelnik generalštaba preuzeo i načelo da se eventualni napad na Srbiju izvodi samo u smjeru sjever-jug (kao prije u ratovima princa Eugena), no iz Vojnoga ureda Njegova Veličanstva (*Militär-Kanzlei Seiner Majestät*) prisilili su ga da pristane na Potiorekov koncept.

Je li Austro-Ugarska s obzirom na stanje u kakvu je bila trebala Srbiji navijestiti rat? Nije. Trebala je iznenadno napasti Srbiju odmah početkom srpnja 1914. i zauzeti Beograd, pa rasplet prepustiti »europskom koncertu« diplomata, držeći u rukama zalog za prihvatljivo rješenje. No ni za to Austro-Ugarska nije bila spremna, ni politički ni vojno.

U Conradovoj eri situacija u oružanim snagama Austro-Ugarske bila je sve samo ne idilična, ali unatoč tome ne mislim da su snage bile potpuno nespремne za suvremeni rat. Pritom je afera veleizdajnika Alfreda Redla bila samo vrh ledene sante. Vrh vojne hijerarhije bio je nesložan sve do međusobnih idiosinkrazija, koje su podupirali nazoviautoriteti iz Vojnoga ureda Njegova Veličanstva, ujedno veliki pobornici i zaštitnici Potioreka, koji su zapravo njega htjeli vidjeti na Conradovu mjestu. Za našu temu posebno je važno latentno neprijateljstvo Conrada i Potioreka. Od utjecajnih političara, planovima pojačanja i osuvremenjivanja austro-ugarske vojske najžešće se načelno protivio ugarski ministar-predsjednik István Tisza, i to ne zbog pacifizma, s obzirom na to da je bio vrlo ratoboran kada su bili u pitanju mađarski interesi, nego se suprotstavljao jačanju Zajedničke vojske u korist jačanja mađarskoga domobranstva. U vojsci je vidio instrument odan jedino caru, pa je time bila opasna za mađarsku vladajuću oligarhiju, nasljednicu Kossuthovih 48-aša. Naravno da je prave razloge u svojim javnim nastupima prikrivao preteškim financijskim opterećenjem zemalja Krune sv. Stjepana, iako je Nagodbom određena kvota (mađarski udjel u ukupnim zajedničkim izdacima) tada iznosila samo 36,4 %. Pritom su upravo Tisza i njegovi stranački istomišljenici poticali subverziju budućih protivnika Rumunjske i Srbije, jer je šovinistička mađarska službena politika ugnjetavala manjine

¹³ Najviši vojni čin u njemačkoj vojsci.

(posebno Slovake i Rumunje, ali i Rusine), a caru odane Hrvate suzbijala favoriziranjem hrvatskih Srba, dok je istovremeno drastičnim uvoznim restrikcijama za stoku, jedini srbijanski izvozni proizvod, antagonizirala i Srbiju (tzv. svinjski rat 1906.), pojačavajući time njezino neprijateljstvo prema Monarhiji. Banjalučki proces pokazao je da je Tisza štutio i srbijanske nacionaliste u Vojvodini, iako su bili na popisu beogradskih subverzivnih udruga tipa *Narodna obrana*, samo zato što su bili i članovi njegove »radničke« stranke. Dakle: stranački interesi ispred državnih.¹⁴

Austro-ugarska politika prema Srbiji

Odnos Austro-Ugarske prema Srbiji bio je u povijesnoj retrospektivi više nego benevolentan. Ne zaboravimo: Austro-Ugarska je Srbiju spasila od strašnoga poraza i uništenja u ratu s Bugarskom 1885., a to joj je (očito glupo) dobročinstvo bilo mržnjom vraćeno od 1908. pa do Sarajeva. Tu otprilike vrijedi izreka: »Raniš pas da ti ujedi« (Jovan Sterija Popović, *Kir Janja*). Do radikalne promjene srbijanske politike prema Austro-Ugarskoj došlo je tek nakon umorstva posljednjega Obrenovića (1903.) i dolaska na vlast Karađorđevića i radikala, i jednih i drugih pod ruskim skrbništvom. Tu je zatim i Kállayeva i Buriánova promašena politika popuštanja Srbima u Bosni i Hercegovini, koja nikada u povijesti nije bila »srpska zemlja«.¹⁵

Iz akata o Banjalučkom procesu 1916. jasno se vidi da je Srbija u Bosni i Hercegovini, ali i u Vojvodini, provodila Garašaninove *Načertanije*. Nakon aneksije Bosne i Hercegovine Francuska je počela izdašno pomagati Rusiju, ali i Srbiju. U njoj je gradila željezničku mrežu, isporučivala topništvo i opremu za vojnu industriju, imala koncesije na rudnike u Boru, a poslije i na Kosovu. Srbija je 1918. bila beznadno zadužena u Francuskoj i Velikoj Britaniji, a ti su se dugovi otplaćivali još u vrijeme Federativne Narodne Republike Jugoslavije.

¹⁴ Vidi u: *Die Kriegsschuldfrage : Monatsschrift für internationale Aufklärung* 2, ur. Alfred von Wegerer, Berlin 1923.-1924., br. 10; *Die Kriegsschuldfrage : Monatsschrift für internationale Aufklärung* 6, ur. Alfred von Wegerer, Berlin 1925.

¹⁵ »Car« Stefan Dušan pokušao je 1350. osvojiti Bosnu, ali ga je bosanski vladar Stjepan Kotromanić porazio pod Bobovcem i morao se povući. Zauvijek. Stjepan Tvrtko proglasio se nakon izumiranja dinastije Nemanjića kraljem bosanskih i srbijanskih zemalja i okrunio 1377. na grobu sv. Save u Mileševu. Pravoslavni je živalj u Bosnu i Hercegovinu prodro tek nakon osmanskih osvajanja.

Saveznici iz Trojnoga saveza

Kakvi su bili njemačko-austro-ugarski saveznici jasno pokazuje primjer Italije, koja je 1900. i 1902. s Francuskom potpisala tajne sporazume koji su neutralizirali talijanske ugovorne obveze iz Trojnoga saveza. U dvorcu Racconigi talijanski je kralj 1909. potpisao s ruskim carem tajni sporazum prema kojem su se obje strane obvezale da u »istočnoj Europi« (u Rumunjskoj i na Balkanu) nikakve promjene neće provoditi ili prihvaćati bez međusobne suglasnosti. Cilj je bio sprečavati austro-ugarsku ekspanziju na Balkanu. Italija će blagonaklono gledati na ruske pokušaje slobodnoga prolaza kroz tjesnace, a Rusija podupirati talijanske ambicije u osmanskoj Libiji. Time je Italija dobila mogućnost utjecanja na balkanske prilike.

U samoj Italiji Zanardellijeva je vlada već 1902./1903. svojim iredentizmom zamalo dovela do rata, a na austro-ugarskoj strani tek se od tada forsirano utvrđuje granica i ubrzano gradi pruga Jesenice - Bohinj - Gorica. Na vrhuncu aneksijske krize 1909. Italija je pripremila mobilizaciju i već otisnula proglase i pozive, ne da bi eventualno pomogla Austro-Ugarskoj, nego da bi ju napala s leđa ako dođe do rata s Rusijom. Godine 1910. pod utjecajem ultrašovinista Enrica Corradinija i demagoga Giovannija Papinija osnovana je prva nacionalistička stranka *Associazione Nazionalista Italiana* s časopisom *L'Ida Nazionale*, koja je odmah u parlamentu zatražila »repatrijaciju talijanskih teritorija uzduž istočne jadranske obale«. Umjesto da Aehrenthal talijanskoj vladi pošalje oštri demarš, samo je Conrad caru predlagao preventivnu vojnu akciju ako talijanska vlada oštro ne osudi takve zahtjeve i ne izjavi da nema nikakvih teritorijalnih pretenzija prema Austro-Ugarskoj. Uzalud! Kada je Italija bez ikakva povoda, ali i bez ikakvih konzultacija sa saveznicima, 1911. u skladu sa svojim imperijalističkim instinktima izvela agresiju na Libiju, započevši rat s Osmanskim Carstvom, austro-ugarska i njemačka politika ostale su pasivne, iako je slabljenje Osmanskoga Carstva bilo izrazito na štetu interesa obiju zemalja. Začuduje da je Njemačka prema Italiji bila vrlo blagonaklona, pa joj je Italija rat najavila tek 1916. godine. Je li to bilo sjećanje na savezništvo iz 1866. godine? Politička kratkovidnost? Samozavaravanje?

Nakon spomenutoga potajnog približavanja Francuskoj i Rusiji, Italija se ohrabrila za najciničniji i najopasniji akt imperijalističke agresije u cijelom predratnom razdoblju: napad na Osmansko Carstvo u Libiji i na Dodekanezu (1911. - 1912.), koji je izravno, uzročno-posljedično, doveo do oba balkanska i svjetskoga rata. No iz te pustolovine Italija je izašla bez ikakvih političkih gubitaka i s impresivnim teritorijalnim uvećanjem. Prešutno slaganje Antante s

talijanskom okupacijom Libije i Dodekaneza zapravo je bila akontacija Italiji za buduću izdaju saveznika iz Trojnoga saveza.¹⁶ Bez toga primjera nekažnjene otimačine balkanske se državnice, bez obzira na rusko pokroviteljstvo, ne bi usudile povesti balkanske ratove, a bez tih ratova gotovo se sigurno ne bi dogodio ni svjetski rat. To su posvjedočili i srbijanski političari nakon balkanskih ratova. Jednako se i za Sjedinjene Američke Države isplatio osvajački rat sa Španjolskom (1898.), državom koja ih nije ugrožavala ni na kakav način. I jedan (talijanski) i drugi (američki) osvajački rat mogli su biti izbjegnuti, ili barem osuđeni u diplomatskim krugovima. Ali nisu.

Upravo na primjeru Italije vidi se kako je suluda bila austro-ugarska službena politika. Aehrenthal je preko cara zabranio Conradu svaku vojno-obavještajnu djelatnost protiv Italije, a u isto je vrijeme Monarhija bila preplavljena talijanskim agentima.¹⁷ Čak se i one uhvaćene *in flagranti* puštalo u ime dobrosusjedskih odnosa. Iredentistička kulturna društva (poput društva *Dante Alighieri*) bila su zapravo prikriveno subverzivno-teroristička i nesmetano su činila svoju rabotu u Trentinu, Trstu, Istri, Rijeci i Dalmaciji. Trst i Istra bili su preplavljeni talijanskim »gastarbajterima«, s njih gotovo 50.000 prema popisu za 1910., a Dalmatinci su bili prisiljeni na emigraciju. Taj je pouzdani saveznik uz granicu s Austrijom ubrzano gradio brojne i moćne stalne fortifikacije. Što se od Italije moglo očekivati u slučaju bilo kakvih europskih zapleta bilo je jasno svakom mediokritetu, ali očito ne i vodećim političarima. Aehrenthal je kod cara čak postigao smjenjivanje Conrada krajem 1911., »da mi se taj ne bi i dalje miješao u vanjsku politiku«, a vraćen je na funkciju načelnika generalštaba tek nakon Aehrenthalove smrti.

A druga saveznica, Rumunjska? Rumunjski je kralj 1883. pristupio Trojnom savezu jer je nakon nastanka rumunjske države vladalo neraspoloženje prema Rusiji, koja nije htjela ni razgovarati o ustupanju Besarabije. No pristup Rumunjske Trojnom savezu morao je ostati tajan. Za njega nisu smjeli znati ni vlada, ni parlament, ni narod. Ali gle čuda! Opsesija pripojenja Rumunja koji su živjeli onkraj Karpata u mađarskoj Sedmogradskoj (Transilvaniji) i austrijskoj Bukovini, njih oko 3,3 milijuna, potpomognuta mađarskim brutalnim pokušajima asimilacije, dovela je do preokreta. Nakon balkanskih ratova vlada i parlament naglo su osjetili simpatije za Rusiju, a onda i prijestolonasljednik. Iako iz obitelji Hohenzollern (kao uostalom i grčki kralj), kralj Karol popustio je zapadnom pritisku i već je 1914. bilo

¹⁶ Za ostatak nagrade treba pogledati odredbe tajnoga Londonskog ugovora iz travnja 1915. godine.

¹⁷ Vidi detalje u: Max Ronge, *Kriegs- und Industrie-Spionage : Zwölf Jahre Kundschaftsdienst*, Beč 1930.

jasno da će se ta zemlja odmah nakon kraljeve smrti naći među neprijateljima Austro-Ugarske. Francuski krediti učinili su svoje i premijer Brätianu nepovratno je preusmjerio Rumunjsku prema Antanti, a u narodu se umjetno rasplamsavalo neprijateljstvo prema njoj, kao i prema Bugarskoj, kojoj je Rumunjska, iskoristivši njezinu slabost i rusko slaganje, već u Drugom balkanskom ratu ničim izazvano i nekažnjeno otela južni dio Dobrudže.

A kako je u pogledu spremnosti za rat bilo u ostalim europskim zemljama?

Unatoč ratobornoj retorici neodgovornih političara, diplomata i vojnika, 1914. nijedna od zemalja obiju antagonističkih koalicija nije bila spremna za rat dulji od nekoliko mjeseci. Svi su ratni planovi bili zamišljeni tako da se brзом bezobzirnоm ofenzivom u jednoj odlučujućоj bitci uništi glavni protivničkih oružanih snaga i vojnici prisile na kapitulaciju zbog nemogućnosti daljnje uspješnog otpora, a političari na neravnomjerne mirovne pregovore s obvezatnim aneksijama, preraspodjelom teritorija, imovine i ljudi. Ništa nisu pomogli ni proroci budućih ratova, ni pouzdani izvještaji o posljednjim važnim ratovima (Burski, Rusko-japanski). Austro-Ugarska nije u tom pogledu bila nikakva iznimka, ali su je njezine ratne rezerve, prije svega streljiva, njezin industrijski potencijal, zalihe sirovina i samoodrživost (bez uvoza) postavljali u još težu situaciju od Njemačke.

Slaba i nespremna, Austro-Ugarska je bila i teška hipoteka za Njemačku. Smisao Schlieffenova plana bilo je zadržavanje Rusa na istoku s minimalnim njemačkim snagama, pa je glavni teret obrane na istoku u prva dva mjeseca morala preuzeti Austro-Ugarska. Ali ona to nije bila u stanju. Čudno je da Njemačka u predratnoj dekadi nije oštrije reagirala u austro-ugarskim vladajućim krugovima. Već je mobilizacija protiv Austro-Ugarske samo četiriju ruskih zapadnih vojnih okruga (Moskva, Kazanj, Kijev i Odesa) okupljala 55 prvolinijskih pješačkih divizija (o kavkaskim i transuralskim okruzima da i ne govorimo), kojima je Austro-Ugarska u najboljem slučaju mogla suprotstaviti jedva 35 divizija. To bi možda bilo dovoljno uz prikladan obrambeni koncept (defenzivu), ali austro-ugarski plan predviđao je samo ofenzivno djelovanje jer »protunapad je najbolja obrana«. Za Conradove reforme tražene u prosincu 1913., kojima bi se formirala ukupno 21 rezervna divizija, navodno nije bilo sredstava jer se zemlja nakon 1908. našla u ekonomskoj krizi, pa je u delegacijama zauzet stav da se potrebnih dodatnih 200 milijuna kruna ne može izdvojiti ni u sljedećih 7 godina. O kakvu se zapravo suludom škrtarenju radilo pokazuju ukupni troškovi 4 i pol godine rata od 64,6 milijardi kruna samo za izravne vojne troškove i još barem 30 milijardi za ostale ratne troškove.

Stvarnost u kojoj se Austro-Ugarska našla 1914. najbolje predočuje igra *Monopoly*. Rat je izbio i odužio se isključivo zbog financijskih interesa: od dvije istovremene igre (igre ravnoteže snaga i imperijalističke igre) u kojima su sudjelovale sve velike sile, prevagnula je ova druga: igra onih koji prodaju oružje da bi što više zaradili, ali još više onih koji su financirali rat i htjeli pošto-poto osigurati visoku renditu (donosnost) svojih ulaganja. Rat je za one koji iz sjene vuku sve konce najunosniji posao, ali mora se biti oprezan pri izboru dužnika jer on(i) mora(ju) biti pobjednik(ci) u ratu.

No jesmo li svjesni da u tom svjetskom socijal-darvinističkom (spence-rovskom, danas neoliberalnom globalističkom) teatru mi nismo publika nego prisilni igrači, a scenaristi i redatelji pripadaju uvijek istoj skupini onih koji polaze od toga da u međuljudskim (međudržavnim, međublokovskim) odnosima nema moralnosti, nikada je nije bilo niti je može biti. Tražiti u politici velesila moralnost, ili vjerovati u nju, odnosno suprotstavljati se amoralnosti vlastitom miroljubivošću, znak je slabe inteligencije i nedostatka osnovnih samoobrambenih instinkta. Što je moralno, a što nemoralno, ionako uvijek određuje pobjednik, odnosno hegemon.

Austro-Ugarska u razvoju svojih oružanih snaga nije zaostala zbog nekakva osjećaja zasićenosti snagom, nego prije svega zato što joj je zbog nedostajuće pozitivne vanjske politike nedostajalo volje za samopotvrđivanjem i uvažavanjem. Austro-ugarski su političari sa stopostotnom sigurnošću vjerovali u englesku neutralnost u budućem ratu.

Austro-Ugarska je u rat ušla potpuno nespremna i tu nespremnost platila silnim gubicima. No narodi od kojih se sastojala ta čudna država pokazali su se vrednijima od vladajuće dinastije i nesposobnih političara. Izdržali su 4 i pol godine rata, tijekom toga vremena uz njemačku su pomoć porazili većinu početnih neprijatelja (Srbiju, Rumunjsku, Rusiju i Italiju), pokazali su neviđenu požrtvovnost i lojalnost, bez fatalnoga vojnog poraza, s većinom trupa na neprijateljskom tlu sve do ubrzanoga raspada države na kraju rata. U tome je izgledniji Cislajtanijski od strane mađarske oligarhije¹⁸ i njezino tvrdokorno odbijanje prijelaza na trijalizam ili federativno uređenje odigralo presudnu ulogu, ali se pritom ne smije zanemariti ni fatalni moralni učinak carskoga *Manifesta* na Južne Slavene (16. listopada 1918.). Sve to dovelo je do propasti Austro-Ugarske Monarhije i nastanka

¹⁸ Vidi u: General [Ottokar von] Landwehr, *Hunger : die Erschöpfungsjahre der Mittelmächte 1917/18*, Zürich - Leipzig - Beč 1931.

novih država-nasljednica koje su, za razliku od nje, većinom zaista postale tamnice naroda. *Sapienti sat.*

Kako je rečeno, Dunavska Monarhija raspala se i prije konačne navale sila Antante. Načele su je narasle unutarnje suprotnosti njezinih brojnih naroda i narodnosti, a posebno mađarsko ustrajanje na dualističkoj konstituciji carstva. Pa ipak se Carska i kraljevska vojska na svim frontama do kraja borila hrabro i požrtvovno, čak i kada više nije bilo zajedničke domovine koju bi trebalo braniti. Unatoč svim pesimističnim prognozama i potajnim očekivanjima, austro-ugarska vojska nije se raspala zbog spomenutih unutarnjih suprotnosti, nego se od početka do kraja rata borila predano i u krajnjoj liniji uspješno, podnijevši velike žrtve kojih je moglo biti mnogo manje da su vojnici i časnici pravovremeno doktrinarno i praktično bili pripremljeni i opremljeni za suvremeni rat tehnike. Slučajevi nevojničkoga držanja poput kukavičluka, dezerterstva, rovarenja pričuvnih časnika i/ili pobuna bili su vrlo malobrojni (*IR 28, IR 35, IR 36, IR 97*, krajem rata i u hrvatskom domobranstvu) uzmu li se u obzir ukupno angažirane snage i moral u drugim vojskama. To pokazuje da je u toj vojsci postojao duh zajedništva koji je nadjačao sve partikularne interese pojedinih naroda, a to se može objasniti samo nekom vjerom u zajedničku domovinu u širem smislu riječi, koja je izdajnički napadnuta i koju je trebalo braniti bez obzira na njezine nedostatke i bez obzira na cijenu. Brojne pobune zadnjih dana rata bile su prije svega uvjetovane opskrbnom krizom i kriminalom u pozadini (etapi), a ne nacionalističkom propagandom ili mijazmima boljševizma. Već pri općoj mobilizaciji nije bilo pobuna ili masovnih dezertiranja, za razliku od pesimističnih i zlujadih očekivanja, nego je protekla u uzornom redu i uz visoki moral i elan svih mobiliziranih bez obzira na narodnost ili vjeru ili političke afinitete. Tada se pokazalo da nije istinita tvrdnja da su samo (jedno)nacionalno organizirane armije u stanju postizati velike uspjehe.

Zaključak

Da je Austro-Ugarska barem od 1908. nadalje reagirala kao velika sila, pa 1914. bila vojnički i politički spremna za rat, svjetski rat i sarajevska predigra najvjerojatnije se uopće ne bi dogodili. U tom bi slučaju cijena i rizik za stvarne pokretače rata bili previsoki.

mr. sc. **Ivan Filipović**
arhivist, Zagreb

IZVORI ZA VOJNU I RATNU POVIJEST HRVATSKIH ZEMALJA U PRVOM SVJETSKOM RATU 1914. – 1918. GODINE*

Istraživači hrvatske vojne i ratne povijesti Prvoga svjetskog rata uglavnom su razočarani posjetima hrvatskim arhivima. U njima naime gotovo da nema gradiva nastalog djelovanjem postrojbi i pojedinaca s područja hrvatskih zemalja tijekom Velikoga rata. Ono što je sačuvano dragocjeno je, primjerice matične knjige vojnih postrojbi za područje banske Hrvatske i nešto vojno-ga gradiva što su ga sačuvali pojedinci i predali ga našim ustanovama. U tu skupinu gradiva spada i nekoliko ostavština visokih vojnih dužnosnika, ali to je uglavnom sve. Stoga istraživači izvode pogrešan zaključak da je gradivo za povijest vojske, domobranstva i pučkoga ustanka s područja hrvatskih zemalja uništeno, a ponekad se spominje i pogrešna teza da je skriveno negdje u Beogradu.

Dobra je vijest da su sačuvane goleme količine arhivskoga gradiva vojne provenijencije iz vremena Prvoga svjetskog rata glede postrojbi i vojnika s područja hrvatskih zemalja, ali ono nije pohranjeno u Hrvatskoj.

Arhivi naime predstavljaju kontinuitet davnih političkih, državno-pravnih i upravnih odnosa. Stoga najprije treba shvatiti te odnose da bismo znali gdje potražiti željeno gradivo. Iznenadjenja su u arhivima, dakako, uvijek moguća.

Ponovimo stoga da Austro-Ugarsku Monarhiju, nastalu 1867. Austro-ugarskom nagodbom, čine dvije ravnopravne državne polovice sa zajedničkim vladarom te zajedničkom vanjskom i sigurnosnom politikom. To znači da su arhivi carskoga i kraljevskoga dvora, carske i kraljevske diplomacije te carske i kraljevske vojske po državno-pravnoj logici Nagodbe iz 1867.

* Zbog važnosti obrađivane teme ovom je prilikom objavljena čitana verzija izlaganja održanog 16. listopada 2014. na znanstvenom skupu *1914. – prva godina rata u Trojednoj Kraljevini i Austro-Ugarskoj Monarhiji*.

pohranjeni u Beču u nekadašnjim zajedničkim carskim i kraljevskim arhivima, tj. u Kućnom, dvorskom i državnom arhivu (Dvor i diplomacija) odnosno u Ratnom arhivu. Obje ove ustanove nakon Drugoga svjetskog rata ujedinjene su s drugim središnjim upravnim arhivima u Austrijski državni arhiv.

Tu potraga za vojnim arhivama ne prestaje jer, kao što je poznato, vojnu silu nisu činile samo zajednička Carska i kraljevska vojska te Carska i kraljevska ratna mornarica nego i domobranstvo i pučki ustanak. Potonje ustanove nisu međutim bile zajedničke, nego je svaka polovica Monarhije imala vlastito domobranstvo – Carsko-kraljevsko domobranstvo (*Landwehr*) i Kraljevsko ugarsko domobranstvo (*Honvéd*) – te analogno i vlastiti pučki ustanak. Kako su hrvatske zemlje bile razdijeljene između dviju polovica Monarhije, to znači da su arhive Carsko-kraljevskoga («austrijskoga») domobranstva pohranjene u Ratnom arhivu u Beču, a one Kraljevskoga ugarskog domobranstva u Budimpešti. Ista logika vrijedi i za postrojbe pučkoga ustanka, koji je djelovao u okviru domobranskih struktura.

Za nas je zanimljivo da Austrijski državni arhiv posjeduje gradivo iz vremena Prvoga svjetskog rata nastalo djelovanjem zajedničke Carske i kraljevske vojske s područja svih hrvatskih zemalja i Carsko-kraljevskoga domobranstva i pučkoga ustanka s onih područja koja su bila dijelom «austrijske» polovice Monarhije, dakle Istre i Dalmacije. Arhive domobranstva i pučkoga ustanka za područje banske Hrvatske, logično, valja tražiti u Budimpešti, tj. u Mađarskom vojnom arhivu.

Vojne arhive iz vremena Prvoga svjetskog rata za područje cijele Monarhije odnosno za područje svake od državnih polovica ostale su na mjestu svoje prvobitne pohrane jer je tako odredio vojni vrh, naime da viša zapovjedništva (brigade, divizije, zborovi, armije, armijske grupe, zapovjedništva bojišta i specijalna zapovjedništva) svoje gradivo šalju u nadređene ratne centrale u Beču i Budimpešti.

Pogledajmo dakle što za hrvatsku vojnu i ratnu povijest Prvoga svjetskog rata možemo pronaći u bečkom Ratnom arhivu.

Ondje pohranjeno gradivo Prvoga svjetskog rata obuhvaća čak 25 dužnih kilometara gradiva. Usporedbe radi, čitav Hrvatski državni arhiv obuhvaća oko 23 dužna kilometra gradiva. Dio gradiva bio je već tijekom i nakon rata škartiran, a gradivo iz posljednjih mjeseci rata velikim dijelom nije ni stiglo do Beča, nego je ostalo na fronti, prepušteno propadanju ili je palo u ruke drugim vojskama i vlastima. Fragmenti službenoga gradiva zaostali su i kod

samih sudionika rata, koji su ga desetljećima nakon rata predavali bečkom Ratnom arhivu i na taj način obogaćivali njegove fondove.¹

To arhivsko gradivo možemo podijeliti na sljedeće velike cjeline: arhive središnjih vojnih vlasti, arhive vojnoga pravosuđa te takozvani Novi vojni spisi (*Neue Feldakten*).

Arhive središnjih vojnih vlasti jesu registrature Ministarstva rata (nadležnog za Zajedničku vojsku i ratnu mornaricu) i Ministarstva zemaljske obrane (nadležnog za »austrijsko« domobranstvo i pučki ustanak; od hrvatskih zemalja odnosi se dakle na područje Istre i Dalmacije). Kod tih vlasti nastala je i popratna dokumentacija, od koje se ističu: Personalni spisi viših časnika i generala, stožernih časnika i vojnih službenika; Spisi odlikovanja i nagrada; Vojne matične knjige; Evidencije ljudskih gubitaka u Prvom svjetskom ratu i Evidencije vojnih grobova. Arhive vrhovnoga zapovjedništva Carske i kraljevske vojske čine Arhiv šefa Glavnoga stožera cjelokupne oružane sile i Arhiv Vojne kancelarije cara i kralja.

Sljedeću cjelinu čine vojne sudske arhive: prvostupanjski sudovi, tj. brigadni sudovi i pokretni sudovi pri vojsci na bojištu, zatim drugostupanjski, tj. divizijski sudovi te Vrhovni vojni sud (*Oberster Militärgerichtshof*). Za te je dokumente nakon Prvoga svjetskog rata bila zainteresirana Čehoslovačka, koja ih je i preuzela, a jugoslavenskoj strani nikada nisu bili predani iako je na njih imala pravo. S tim u vezi citiram i svjedočanstvo Emilija Laszowskog iz 1942. godine: »13. ožujka [1922., op. a.] došao je k meni u zemaljski arhiv narednik Šenke, rodom austrijanac, znade pet jezika, pjevao je u zagrebačkom kazalištu, a žena mu je bila kazališna krojačica (koji je ostao u vojsci SHS) i služio u armijskoj komandi, pak me je izvjestio, da se sprema stari arhiv generalkomande, sve do 1896., odvesti u tvornicu papira, da se samelje u ljepenku. Ova vijest me se vrlo neugodno dirnula, i sjetio sam se, što mi je rekao kapetan Šestak, koji je tek do nedavna službovao u bečkom ratnom arhivu. Pripovijedao mi je (11. I. 1922.), da je došao u ratni arhiv neki izaslanik beogradske vlade u stvari likvidacije spisa, pa kad je vidio onu masu, koja bi se predala SHS, rekao je: 'Ne znamo kuda bi s time, najbolje bi bilo sve to spaliti, kako smo učinili s arhivima iz vremena Obrenovića.'«

¹ Spominjemo ovdje Alfonsa Hubku, koji je stupio u vojnu službu u dalmatinskoj Carskoj i kraljevskoj 22. pješačkoj pukovnici Lacy (Sinj), iza kojega je ostala jedina tiskana povijest te postrojbe, rukopis o sudjelovanju Dalmatinaca u Prvom svjetskom ratu, kartoteka odlikovanih i nešto službenih spisa.

Najzanimljiviji spisi bečkoga Ratnog arhiva jesu međutim Novi vojni spisi (*Neue Feldakten*), tj. operativno gradivo vojnih jedinica iz vremena Prvoga svjetskog rata. Fond je dobio naziv po Vojnim spisima (*Feldakten*), golemoj zbirci dokumenata za vojnu i ratnu povijest raznih provenijencija što su je generacije arhivara Ratnoga arhiva prikupljale, pa i prepisivale u drugim arhivskim ustanovama, a zatim kronološki sređivale po vojnim pohodima i bitkama stare Austrije od 16. do 19. stoljeća.² Zbog goleme količine dokumenata prikupljenih istom po mobilizaciji 1914. zbirka je podijeljena na *Alte Feldakten*, tj. vojne pohode prije Prvoga svjetskog rata, i *Neue Feldakten*, tj. dokumente Prvoga svjetskog rata. Potonji obuhvaćaju dokumente Vojnoga nadzapovjedništva, viših vojnih zapovjedništava, zbornih zapovjedništava, divizijskih zapovjedništava, brigadnih zapovjedništava, zapovjedništava grupa i specijalnih zapovjedništava, zapovjedništava utvrđenih mjesta te borbena izvješća postrojbi. Osobitu dragocjenost ove zbirke čine i fragmentarno sačuvane pukovnijske arhive, ali uglavnom za postrojbe s područja današnje Austrije. Ponegdje nailazimo i na fragmente nižih vojnih jedinica, uglavnom samostalnih bojni i satnija. Za Stare vojne spise izrađena su regesta te kazala osobnih imena i mjesta, ali Novi vojni spisi nikada neće biti tako podrobno obrađeni jer ih je jednostavno previše.

Tijekom evakuacije Ratnoga arhiva krajem Drugoga svjetskog rata to je gradivo dospjelo u veliki nered, ali su njegovi arhivari uspjeli srediti i očuvati cjelinu vojno-operativnoga gradiva Prvoga svjetskog rata, sačuvanog najvećim dijelom na razini brigada, divizija, armija i armijskih grupa te zapovjedništava bojišta. Ondje se reflektiraju operacije svih podređenih trupa, a one su tijekom rata mijenjale viša zapovjedništva (pukovnije, a katkada i bojne, nisu uvijek bile dijelom istih brigada, divizija i armija). Srećom, arhive tih viših zapovjedništava ostale su objedinjene, pa je na taj način sačuvana cjelokupna austro-ugarska vojna povijest Prvoga svjetskog rata. Da su kojim slučajem ti arhivi podijeljeni po nekom »nacionalnom« ključu, bila bi uništena austro-ugarska ratna povijest Prvoga svjetskog rata, nastao bi nered kakav su primjerice učinili čehoslovački i jugoslavenski arhivisti kada su dijelili arhive bečkih središnjih civilnih vlasti.

U današnjoj prigodi možemo reći tek nekoliko riječi o naravi gradiva što smo ga u samo nekoliko navrata mogli pregledati. Najzanimljiviji su Novi

² Ima nešto dokumenata i iz 14. i 15. stoljeća.

vojni spisi, iako primjerice i u fondu *Armeeoberkommando* ima za Hrvatsku iznenađujuće zanimljivih dokumenata.

Korisnici Hrvatskoga državnog arhiva u Zagrebu nakon pregleda arhivskih pomagala često pogrešno ustvrde da nema sačuvanih dokumenata XIII., »zagrebačkoga« zbornog područja iz vremena Prvoga svjetskog rata.

Čuli smo kako je birokracija »kraljevske« Jugoslavije umalo uništila dragocjenu arhivu te vojne vlasti, ali ju je Laszowski uspio spasiti i prenijeti iz obližnjih Klovićevih dvora na Marulićev trg. Ostatak te arhive, nastao na bojištima Prvoga svjetskog rata, već se tada, u skladu s propisima, slao u bečki Ratni arhiv, gdje se i danas čuva. Dakle, arhiva XIII. zbora iz vremena Prvoga svjetskog rata sačuvana je, ona postoji, čuva se u bečkom Ratnom arhivu i obuhvaća 143 arhivske kutije. Ondje pronalazimo operativne spise, obavještajna izvješća, logističke spise, operativne karte i skice, ratne dnevnik zbornoga područja, sanitetske spise i mnoštvo drugih dokumenata nastalih radom Zapovjedništva XIII. zbora.

Dalmatinci se vjerojatno pitaju što je s njihovim, XVI. zbornim područjem? Arhiva toga zbornog područja sačuvana je i obuhvaća 189 arhivskih kutija.

Do sada smo nabrojili 332 arhivske kutije za područje banske Hrvatske i Kraljevine Dalmacije te Hercegovine (koja je u sklopu XVI. zbornog područja). Dvama zbornim područjima podređene su bile po dvije divizije. Arhiv 7. pješačke divizije (Osijek) ima 67 arhivskih kutija, a 36. pješačka divizija (Zagreb) ima 60 kutija. Pješačke divizije XVI. zbornog područja jesu 18. divizija (Mostar), koja ima 52 kutije, te 47. divizija (Herceg-Novi) sa svojih 88 kutija.

Zbrajajući arhivske kutije dvaju zbornih područja i četiriju divizija, ustanovili smo da ih ima 599.

Tim zapovjedništvima bile su podređene četiri pješačke brigade XIII. zbora i osam brdskih brigada XVI. zbora, pa broj arhivskih kutija s gradivom prelazi 800. Obuhvatili smo do sada samo dva zborna područja do razine brigade, a mnogo više toga smo izostavili. Nismo spomenuli goleme arhive zapovjedništava bojišta, armijskih grupa i armija koje su bile nadređene zbornim područjima. Nismo spomenuli Istru, Međimurje i hrvatski dio Baranje. Preskočili smo topništvo i konjicu, kao i cjelokupno domobranstvo i pučki ustanak, iako i toga gradiva ima dosta. Veliko je iznenađenje da je, primjerice, sačuvano punih 11 kutija spisa 37. domobranske pukovnije

Gruž. Za arhiv ratne mornarice tijekom sondiranja gradiva Prvoga svjetskog rata nismo stigli pregledati ni arhivska pomagala.

Arhivsko gradivo bečkoga Ratnog arhiva prebogato je podacima i obuhvaća doista sve aspekte rata i života na fronti i u pozadini (etapi). Vjerujem da se na osnovi toga gradiva može sastaviti vrlo opsežna i temeljita, gotovo kompletna hrvatska vojna i ratna povijest Prvoga svjetskog rata.

Konačno, moramo odgovoriti i na pitanje koje istraživači Prvoga svjetskog rata vrlo često postavljaju kada razočarano uvide da u Hrvatskoj nema gradiva hrvatskih postrojbi: krije li se možda to gradivo u beogradskim arhivima?

Odgovor na to pitanje je – ne. U beogradskim arhivima nema gradiva austro-ugarskih postrojbi – ali nešto ga je bilo.

Kao što je poznato, tijekom povlačenja s Talijanskoga bojišta vlak sa službenim i osobnim stvarima vojskovođe Svetozara Boroevića pao je u ruke srbijanske vojske. Tako je i njegova arhiva završila u Beogradu, dio spisa dospio je i u Zagreb, ali se za njih nitko nije zanimao. Nakon pada Kraljevine Jugoslavije 1941. njemački arhivski službenici temeljito su pregledali i prenijeli velike količine arhivskoga gradiva iz Beograda u Beč i Potsdam. Nakon Drugoga svjetskog rata vagoni krcati arhivalijama vraćaju se u Beograd. Tako je u Jugoslaviji nastao fond takozvanoga Boroevićeva arhiva, koji je postao predmetom takozvanih jugoslavensko-austrijskih arhivskih pregovora o restituciji i sukcesiji arhiva.

Dio je to mučne ostavinske rasprave u kojoj se isprepleću politika i politiziranje, međunarodno pravo i pravdanje, povijesna pravičnost i njezino nametanje. Tadašnja generacija jugoslavenskih povjesničara i arhivista nije pokazala nikakvo zanimanje za gradivo Prvoga svjetskog rata. Njihovi su interesi bili negdje drugdje, a oni su, zaštićeni beogradskim Saveznim sekretarijatom za vanjske poslove, bili u položaju da ih i ostvare: u zamjenu za velike količine drugoga povijesnog gradiva glede jugoslavenskih područja povučeni su zahtjevi za predaju bečkoga gradiva iz razdoblja Prvoga svjetskog rata, dočim je cjelokupni takozvani Boroevićev arhiv predan u Beč.

Generaciji pregovarača koja nam je prethodila ništa ne želimo predbacivati zbog postignutih rješenja. Historiografski se interesi mijenjaju i ono što je jučer bilo sasvim nezanimljivo, danas je aktualnije nego ikada prije. Međutim za hrvatsku historiografiju i dalje otvorenim ostaje pitanje kako omogućiti radne uvjete na svojem gradivu bečkoga Ratnog arhiva od 16. stoljeća do 1918. godine.

Povremeni istraživački izleti u Beč nisu dovoljni ni da bi se stvorila slika o međusobno isprepletenim golemim kompleksima arhivskih fondova, a kamoli da bi se odabrali dokumenti za kopiranje. To je razlog zbog kojega ne samo da nemamo hrvatski registar Prvoga svjetskog rata, ne samo da nemamo preslike gradiva, nego nemamo ni popis arhivalija koje bi u bečkim arhivima sustavno i temeljito trebalo istraživati. Sve dok se ne stvore osnovni uvjeti za rad na tim golemim arhivskim fondovima ne možemo očekivati neke bitnije pomake u istraživanju hrvatske povijesti Prvoga svjetskog rata.

Vrijeme je da povjesničari iz svih dijelova Hrvatske temeljito pretresu ovo pitanje, da zajednički odrede prioritete i odlučno se postave spram mjerodavnih hrvatskih tijela.